

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН БИЛИМ БЕРҮҮ ЖАНА
ИЛИМ МИНИСТРЛИГИ**

**ОШ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИ
ЭКОНОМИКА ЖАНА ИШКЕРДИК УНИВЕРСИТЕТИ**

**К.08.15.510 ВЕДОМСТВОЛОР АРАЛЫК ДИССЕРТАЦИЯЛЫК
КЕҢЕШИ**

Кол жазма укугунда

УДК 336.467:338(575.2)

Ибраимова Саида Маратовна

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН АЙМАГЫНЫН
ЭКОНОМИКАСЫН ЖӨНГӨ САЛУУДАГЫ ИНВЕСТИЦИЯЛЫК
ЖАРАЯН
(ЧҮЙ ОБЛАСТЫНЫН МИСАЛЫНДА)**

Адистиги: 08.00.05 – Экономика жана эл чарбасын башкаруу
(Аймактык экономика)

**Экономика илимдеринин кандидаты илимий даражасын
изденип алуу үчүн диссертациянын
АВТОРЕФЕРАТЫ**

Ош шаары, 2016-ж.

Диссертациялык иш И.Раззаков атындагы Кыргыз мамлекеттик техникалык университетинин “Эсеп жана каржы” кафедрасында аткарылды

Илимий жетекчиси: экономика илимдеринин доктору, профессор
Сарыбаев Айылчы

Официалдуу оппоненттер: экономика илимдеринин доктору, профессор
Зулпукаров Амангул Зулпукарович
Экономика илимдеринин кандидаты, доцент
Гыязов Айдар Токторович

Жетектөөчү уюм: М.Адышев атындагы Ош технологиялык университетинин “Экономика жана бизнес кафедрасы. Дареги: 723503, Ош шаары, Исанов атындагы көчөсү, 81.

Диссертация Ош мамлекеттик университети жана Экономика жана ишкердик университети алдындагы К.08.15.510 ведомстволор аралык диссертациялык Кеңешинин отурумунда 2016-жылдын 23-сентябры саат 16-00 дө корголот. Дареги: 715613, Кыргыз Республикасы, Жалал-Абад шаары, Жени-Жок көчөсү, № 30.

Диссертация менен Экономика жана ишкердик университетинин китепканасынын илимий залында таанышууга болот. Дареги: 714000, Кыргыз Республикасы, Ош шаары, Ленина көчөсү, № 331.

Автореферат 2016-жылдын 22-августунда таркатылды.

К.08.15.510 диссертациялык кеңешинин
окумуштуу секретары, экономика
илимдеринин кандидаты, доцент:

Кулуева Ч.Р.

ИШТИН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Изилдөөнүн темасынын актуалдуулугу. Кыргыз Республикасынын глобалдашуу жана дүйнөлүк экономикага интеграциялануу доорунда рыноктук мамилелердин өнүгүүсү локалдык экономиканын реалдуу секторунун өнүгүү областында жаңы маселелерди коюуда. Кыргызстандын учурдагы өнүгүү этабында мындагы негизги ролду инвестициялык жараян ойнойт.

Инвестициялык ишмердүүлүк инвестициялык рыноктун аракеттенүүсү, анын өнүгүүсү жана конъюктурасынын абалы менен үзгүлтүксүз байланышкан. Инвестициялык рынок инвестициялык ишмердүүлүктүн бардык субъекттеринин арасындагы экономикалык мамилелердин, эркин атаандаштыктын жана өнөктөштүктүн тутумун өз ичине камтыйт.

Кыргызстанда ишкананын инвестициялык ишмердүүлүгүнүн артыкчылыктуу багыты болуп капиталдык салым формасындагы чыныгы инвестициялоо саналат; ушуга байланыштуу ата мекендик практикада инвестициялык рынок көп учурда инвестициялык (капиталдык) товарлардын рыногу катары каралат.

Инвестициялык рынокто баалуу кагаздар рыногу капиталды инвестициялык салым катары салуунун куралы сапатында негизги ролду ойнойт. Инвестициялык рыноктун, анын ичинде баалуу кагаздар рыногунун да өнүккөн абалына инвестициялык жараяндын көз карандысыз деңгээли туура келет. Ошондуктан да чет өлкөлүк практикада инвестициялык рынок эреже катары баалуу кагаздар рыногу (фонддук рынок) менен теңдештирилет. Булар жеке инвесторлор тарабынан да, институционалдык инвесторлор тарабынан да капиталды инвестициялык салым катары салуунун негизги куралы катары эсептелишет.

Өлкөнүн жана анын аймактарынын экономикалык жана социалдык өнүгүүсүн жөнгө салуудагы эң негизги жагдай болгон, ички дүң продукциянын өсүүсүнө, жумушчу орундарды түзүүгө өбөлгө болуучу инвестициялык жараяндын ролун белгилеп өтүү зарыл. Мунун маңызы инвестицияларды пайдалануунун ченемдери жана багыттары социалдык-экономикалык өнүгүүнүн чектерин жана параметрлерин аныктагандыгында турат. Дал ушул ресурстук жандоолордун негизинде өнүгүүнүн божомолдору даярдалып, стратегиялык пландар курулат, демек, инвестициялар, тактап айтканда аларды тартуунун негиздүүлүгү жана пайдалануунун максаттуулугу экономиканы жөнгө салуунун жагдайы катары болушат.

Бул учурда аймактык аспект төмөнкүдөй бир катар өзгөчөлүктөр менен шартталган:

- ✓ Өндүрүштүк күчтөрдүн аймактык жайгашуусу жана адамдарды жер-жерлерге жана шаарларга бөлүп жайгаштыруу;
- ✓ Кыргыз Республикасынын жергиликтүү өзүн-өзү башкаруу органдарын түзгөн айыл өкмөтү, райондук мамлекеттик администрациялар, шаарлардын мэриялары түрүндөгү аймактык башкаруу органдарынын өз алдынча бөлүнгөндүгү.

Республикадагы инвестициялык жараяндын абалы жөнүндө айтып өтсөк. Бул жараян эгемендүүлүк жылдарында принципалдуу жаңы негизде – рынок принциптеринде түзүлүп, өзүнүн тарыхына жана куралуусунун мүнөздүү

белгилерине ээ. Бирок бул жараяндын жок дегенде КМШ өлкөлөрүнө салыштырмалуу да жогорку эмес деңгээлин белгилеп кетүү керек. Кыргыз Республикасынын учурдагы өнүгүү этапы көрсөткөндөй баалуу кагаздар рыногу активдүү эмес, б.а. чыныгы инвестицияларды тартуунун натыйжасыз куралы катары болууда.

Биздин республикада баалуу кагаздар рыногу бүгүнкү күндө ишканалардын өнүгүүсү, акча ресурстарын кара бөлүштүрүү жана аймактарда рыноктук конъюнктураны калыптандыруу үчүн капиталды масштабдуу ишке салуу сыяктуу негизги функциясын азырынча аткара албай жаткан жогору тобокелдүү механизм көрүнүшүндө турат. Ошондуктан баалуу кагаздар рыногунун өнүгүүсүн тездетүү мамлекеттин инвестициялык жараянды өнүктүрүү областындагы экономикалык саясатынын маанилүү чөйрөсү болуп саналат.

Инвестициялык жигердүүлүктүн төмөндөө тенденциясы өздүк каражаттардын жетишсиздиги, инвестициялык насыяны алуунун татаалдыгы, апаат шарттарындагы жогору тобокелчилик, инвестициялык жараяндарды жөнгө салуу боюнча укуктук-ченемдик базанын өркүндөбөгөндүгү сыяктуу себептердин бүтүндөй комплекси менен шартталган. Бул учурда экономиканы апааттан кийин калыбына келүүсү жана аны туруктуу өнүгүү жолуна түшүүсү биринчи кезекте инвестициялык ишмердүүлүктүн интенсивдүүлүгү, анын экономикалык ресурстар менен камсыз болуусу, аймактардын жана жалпы эле республиканын социалдык-экономикалык өнүгүүсүнүн негизи катары болгон Кыргызстандын эл чарбасынын реалдуу секторун өнүктүрүү үчүн инвестициялык капиталды тартуунун механизмдерин жана рычагдарын иштеп чыгууга болгон зарылчылык менен аныкталса, экинчи тараптан бул рыноктук кайра курууларды натыйжалуу ишке ашырууга өбөлгө түзөт. Андыктан, автор тарабынан тандалып алынган инвестициялык жараяндардын булактарын жөнгө салуунун принциптерин иштеп чыгуу жана анын ыкмаларын жана механизмдерин өркүндөтүү көйгөйү өзгөчө актуалдуу болуп саналат.

Ошентип, объективдүү талдоонун негизинде инвестициялык жараяндын өнүгүүсүнүн теориясы жана практикасы, каржы рыногуна жана анын атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүнө таасир этүүчү фундаменталдык жагдайларды изилдөө, ошондой эле инвестициялык жараяндын өнүгүүсүнүн механизми болгон баалуу кагаздар рыногунун өнүгүүсүнүн эл аралык тажрыйбасын баалоо барган сары актуалдуу болуп бара жатат.

Актуалдуулугуна жана жогору практикалык маанилүүлүгүнө карабастан бул теманын жетишсиз изилденгендиги диссертациялык иштин темасын тандоону, анын предметин жана объектисин, изилдөөнүн максатын жана милдеттерин аныктоону шарттады.

Диссертациянын темасынын ири илимий программалар менен байланышы. Диссертациялык иш КРнын Өкмөтү, КР нын Каржы министрлиги, КР нын Улуттук банкы, КР нын Каржы рыногун жөнгө салуу жана көзөмөлдөө мамлекеттик кызматы, баалуу кагаздар рыногун уюштуруу жана жөнгө салуу, айрым алганда инвестициялык саясатты жөнгө салуу жана ишке ашыруу областындагы Кыргыз фонддук биржасы тарабынан кабыл алынган программалар менен байланышкан. Инвестициялык жараяндын экономиканын өнүгүүсүн жөнгө салуу менен байланышына өзгөчө көңүл бурулду. Мунун баары “Кыргыз

Республикасынын 2013-2017-жылдарга туруктуу өнүгүүсүнүн улуттук стратегиясынын” жана “Аймактардын келечекте өнүгүүсүнүн стратегиясынын” алкагында аткарылды.

Диссертациялык изилдөөнүн максаты болуп Кыргыз Республикасынын аймактарында инвестициялык жараянды өркүндөтүүнүн жолдорун иштеп чыгуу жана анын аймактардын экономикалык өнүгүүсүнө тийгизген таасирин негиздөө саналат.

Коюлган максат төмөнкү **маселелерди** чечүүнүн зарылдыгын аныктады:

- аймактардын экономикалык жана социалдык өнүгүүсүнүн теориялык жана методологиялык аспектерин окуп үйрөнүү жана жалпылоо, аймактардын экономикасын инвестициялык жараяндын эсебинен жөнгө салуунун маңызын жана мазмунун ачуу;

- аймактык экономиканы инвестициялоонун булагы катары болгон баалуу кагаздар рыногунун аракеттенүүсүнүн өзгөчөлүктөрүн табуу;

- ата-мекендик жана чет өлкөлүк илимий изилдөөлөрдүн негизинде баалуу кагаздар рыногун жөнгө салуунун аныкталуусун тактоо;

- инвестициялоо боюнча чет өлкөлүк тажрыйбаларды жана аларды Кыргызстандын практикасында пайдалануунун мүмкүнчүлүктөрүн окуп-үйрөнүү;

- инвестициялык жараянды жакшыртуунун булактарын жана анын аймактык инвестициялык жараяндардын учрдагы абалын жана өнүгүүсүн баалоону окуп-үйрөнүүнүн негизинде аймактардын экономикасына тийгизген таасирин аныктоо;

- аймактагы инвестициялык ишмердүүлүктү мамлекеттик жөнгө салуунун негизги багыттарын иштеп чыгуу;

- Кыргыз Республикасынын аймактарынын экономикасындагы инвестициялык рынокто мүмкүн болгон натыйжалуу пландоо жана башкаруу үчүн портфелдик инвестицияларды оптималдаштыруу жана баалуу кагаздардын соода сатыгынан алынуучу кирешени божомолдоонун моделдерин сунуштоо;

- каржылык эмес активдерге болгон, айыл чарбасы боюнча өздүк капиталга келген инвестицияларды оптималдаштыруу жана божомолдоо ыкмалары аркылуу аймактык өнүгүүнүн багыты катарында болгон аймактын инвестициялык жагымдуулугун арттыруунун жолдорун сунуштоо, статистикалык маалыматтардын негизинде жакынкы 5 жылга божомолдук эсептөөлөрдү жүргүзүү.

Диссертациялык изилдөөнүн илимий жаңылыгы. Кыргыз Республикасындагы инвестициялык жараянды комплекстүү изилдөөнүн жыйынтыгында илимий жаңылыкка ээ болгон өзгөчө төмөнкүдөй маанилүү жоболор аныкталды:

- инвестициянын булагы болгон баалуу кагаздар рыногунун абалы менен жөнгө салуунун куралы болгон аймактык экономиканын өнүгүүсүнүн жана анын негизги параметрлеринин арасындагы байланыштар орнотулду;

- автордун ою боюнча, экономиканы жөнгө салуудагы инвестициянын ролу төмөнкү эки бирдиктүү маселелерди чечүүдө турат: бир тараптан инвестициянын анык бир бөлүгү мамлекет тарабынан жөнгө салынуусу, экинчи тараптан – алардын бардыгынын жыйындысы (чыныгы жана каржы-лык) экономиканын өнүгүүсүнүн негизги параметрлерин аныктоосу керек;

- инвестициялык рыноктун өнүкпөгөндүгүнүн шарттарында чет өлкөлөрдүн бул багыттагы тажрыйбасына таянуу максатка ылайык, ушуга байланыштуу автор аны Кыргызстандын шарттарында пайдалануунун мүмкүнчүлүктөрүн негиздейт;

- инвестициялардын аймактык жараяндарынын учурдагы абалын талдоонун жана алардын экономикага болгон таасирин баалоонун негизинде кууш жерлери жана аларды жоюунун багыттары табылды;

- административдик-аймактык түзүмдөрдөгү инвестициялык ишмердүүлүктү мамлекеттик жөнгө салууну өркүндөтүүнүн жолдору иштелип чыгылды;

- республиканын аймактарынын экономикасына болгон портфельдик инвестицияларды аймактагы баалуу кагаздар рыногунун натыйжалуулугун анын экономикасынын жана инвестициялык климатынын өнүгүү деңгээлине болгон таасири көз карашынан баалоо үчүн критерийлердин тутуму сунушталуу менен оптималдаштыруу модели иштелип чыгылды;

- аймактардын жана бүтүндөй республиканын социалдык-экономикалык өнүгүүсүн камсыз кылуучу, 2015-2019-жылдарга аймактык экономиканын айыл чарба тармагынын каржылык эмес активдерине жана негизги капиталына келүүчү инвестицияларды оптималдаштыруу жана божомолдоо ыкмаларын колдонуу менен аймактык өнүгүүнүн көрсөткүчү катары болгон аймактын инвестициялык жагымдуулугун жогорулатуунун жолдору сунушталды.

Диссертациялык иштин практикалык маанилүүлүгү аймактык тажрыйбаларды тутумдаштырууда жана аймакты өнүктүрүүнүн максаттарын жана артыкчылыктарын эсепке алуучу аймактык деңгээлдеги инвестициялык жараянды каржылоо механизмдин иштеп чыгууда турат. Диссертациялык изилдөөнүн жүрүшүндө алынган натыйжалар инвестициялык аспектке ээ болгон аймактардын инвестициялык саясатын гана эмес, жалпы экономикалык саясаттын айрым түрлөрүн да калыптандыруунун жана ишке ашыруунун негизи катары пайдаланылуусу жана Кыргызстандын жана анын аймактарынын социалдык-экономикалык өнүгүүсүнүн жалпы стратегиясын жана бул багыттагы анык иш-чараларды иштеп чыгууда мамлекеттик жана жергиликтүү өзүн-өзү башкаруу органдары тарабынан инвестициялык жараяндарды уюштуруунун анык иштей турган механизмдерин жана жөнгө салуу рычагдарын түзүүгө багытталуусу мүмкүн.

Изилдөөнүн алынган натыйжаларынын экономикалык маанилүүлүгү алардын Кыргыз Республикасынын аймактарынын экономикасында инвестициялык жараянды уюштуруу жана жөнгө салуу үчүн илимий-методологиялык курал катары пайдалануу мүмкүнүгүндө турат. Бул аймактын социалдык-экономикалык өнүгүүсүнүн инфраструктурасын өркүндөтүүнү жана спецификасын тактоону эсепке алуу менен каржылык ресурстарды натыйжалуу пайдаланууга мүмкүндүк берет.

Диссертациянын коргоого алынып чыгылуучу негизги жоболору:

- инвестициялык жараяндын баалуу кагаздар рыногунун эсебинен болгон теориялык жана методологиялык аспекти аныкталды, КР нын жана анын аймактарынын инвестициялык жараянынын механизмдерин өнүктүрүүнү мамлекеттик жөнгө салуунун негизги багыттары сунушталды;

- “инвестицияларды жөнгө салуу” түшүнүгүнүн берилүүсү, ата мекендик жана чет өлкөлүк илимий түшүнүктөрдү талдоонун негизинде алардын экономикалык өнүгүүнүн параметрлерине, анын курамдык бөлүктөрүнө болгон таасири такталды;

- инвестициялоонун аракеттеги механизмдеринин жетишпеген жпктпры ачылып көрсөтүлдү жана аймактарын экономикасын каржылык камсыз кылуунун натыйжалуулугу боюнча сунуштар негизделди.

Издөнүүчүнүн жеке салымы. Диссертант тарабынан инвестициялык жараянды уюштуруунун жана жөнгө салуунун теориялык жана практикалык аспектери кмплекстүү түрдө изилденди. Аймактардагы инвестициялык жараянды өнүктүрүүнүн негизи катары Кыргызстанда баалуу кагаздарды кирешелүүлүгүн эсептеп чыгаруунун жана инвестициялык портфелдин натыйжалуулугунун көрсөткүчтөрүн баалоонун усулу сунушталды.

Изилдөөнүн жыйынтыктарын аракетте сынап көрүү. Диссертациянын негизги жоболору автордун 2010-2015-жылдар аралыгындагы эл аралык жана республикалык илимий-практикалык конференциялардагы докладдарында берилди.

Илимий-практикалык изилдөөлөрдүн жыйынтыктары Кыргыз Республикасынын Каржы министрлигинде, КР нын Өкмөтү алдындагы каржы рыногун жөнгө салуу жана көзөмөлдөө боюнча мамлекеттик кызматында сынактан өткөрүлүп, аракетке киргизилди.

Изилдөөнүн жыйынтыктарын басмадан чыгаруу. Диссертациялык изилдөөнүн негизги жоболору 9 илимий макалаларда жарык көрдү, булардын ичинен экөөсү чет өлкөлүк басылмаларда чыгарылды.

Диссертациянын түзүмү жана көлөмү. Диссертациялык иш киришүүдөн, 3 баптан, корутундудан жана пайдаланылган булактардын тизмесинен турат. Диссертациянын толук көлөмү 176 беттен туруп, анын ичинде 30 таблица, 20 сүрөт, 2 тиркеме, 150 аталыштагы пайдаланылган булактар камтылган.

ИШТИН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Киришүүдө изилдөөнүн темасынын актуалдуулугу негизделди, максаты жана милдеттери такталды, предмети жана объекти аныкталды, изилдөөнүн илимий жаңылыгы, теориялык жана практикалык маанилүүлүгү ачылып көрсөтүлдү.

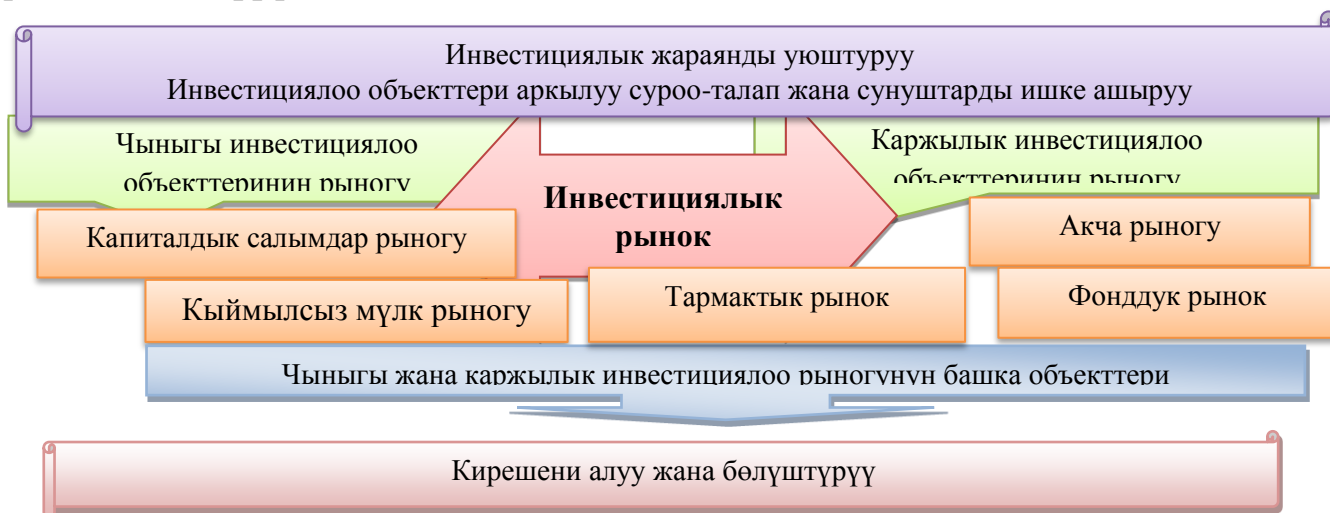
“Аймактардын экономикасындагы инвестициялык жараяндын механизми катары болгон баалуу кагаздар рыногу нун теориялык негиздери” деп аталган биринчи бапта баалуу кагаздар рыногунун аймактык экономикага болгон инвестициялардын булагы катарындагы өзгөчөлүктөрү, аймактардын экономикасын инвестициялык жараяндын эсебинен жөнгө салуунун манызы жана мазмуну, аймактардын экономикасын инвестициялоону уюштуруунун чет өлкөлүк модели каралды.

Инвестициялык жараян түрдүү формадагы жана деңгээлдеги инвестициялардын биргелешкен кыймылы катары болот. Ошондуктан Кыргызстандын экономикасындагы инвестициялык жараянды ишке ашыруу чарба жүргүзүүчү субъекттердин экономикалык потенциалынын нормалдуу, чындар аракеттенүүсү үчүн жетишээрлик шарттардын болушун көздө тутат.

Инвестициялык рынок татаал динамикалык экономикалык кубулуш катары инвестициялык суроо-талап жана сунуш, атаандаштык, баа сыяктуу негизги элементтер менен мүнөздөлүүсү керек. Рыноктук экономикада бул жараян маанилүү инвестициялык капиталдын болушу, менчик жана институционалдык түзүмдөрдүн мамилелеринин аспектиндеги инвестициялык ишмердүүлүктүн субъекттеринин көп көрүнүштүүлүгү, инвестициялык жараянда мамлекеттин жана жеке инвесторлордун функцияларын бөлүп берүү, инвестициялык капиталды инвестициялык рыноктун механизми аркылуу салымдардын жагымдуулугун баалоонун экономикалык критерийлерине ылайык инвестициялоо объекттерине бөлүштүрүү сыяктуу спецификалык формаларга ээ болуусу керек.

Инвестициялар суроо-талаптан көз каранды экенин белгилей кетүү керек. Өз кезегинде суроо-талап – бул социалдык-экономикалык жараяндын салымдарга жана каржылык ресурстарга болгон керектөөсү. Ушуга байланыштуу аймактардын экономикасына болгон инвестицияларга керектөөнүн өскөнүн өзгөчө белгилей кетели. Аймактык экономиканын айырмачылык өзгөчөлүгү болуп анын аймактык уюштуруу менен байланыштуулугу жана экономикасы аймактык-административдик бөлүмдүн алкагында калыптануусу саналат. Мисалы, Кыргызстанда 9 аймактык-административдик бөлүм бар (7 област жана эки борбордук шаарлар – Бишкек жана Ош). Ар бир аймактык түзүм өкмөттүн областтык өкүлчүлүктөрү, эки борбордун мэриялары түрүндөгү башкаруучулук түзүмдөргө ээ, ошондой эле өздөрүнүн эсепке алуу жана статистикалык органдары бар.

Түрдүү түрдөгү инвестициялык рыноктордун аракеттенүүсүнүн жалпы схемасын төмөнкүдөй көрүнүштө сүрөттөөгө болот (1.1-сүрөт). Бул схемадан көрүнүп тургандай, экономиканын объекттерин инвестициялоо үчүн курамында баалуу кагаздар рыногу бар жана инвестициялык ресурстардын булагы болуп саналышы мүмкүн болгон калктын сактык акчалары да пайдаланылуучу фонддук рынок маанилүү рол ойнойт.

1.1-сүрөт. Инвестициялык жараянды ишке ашыруу

Булагы: [автор тарабынан изилдөөнүн негизинде түзүлдү]

Экономикалык категория катары инвестициялар буларсыз экономиканын өнүгүүсү мүмкүн эмес болгон бир катар маанилүү функцияларды аткарат. Инвестициялар экономиканын өсүүсүн алдын-ала аныктайт, өндүрүштүк потенциалды жогорулатат, ишканалардын ишмердүүлүгүнө жагымдуу таасир

берет, улуттук дүң продукциянын көбөйүүсүнө алып келет, өлкөнүн сырткы рыноктордогу жигердүүлүгүн жогорулатат. Макродеңгээлде инвестициялар кеңейтилген өндүрүш саясатын жүргүзүү үчүн зарыл. Инвестицияларсыз илимий-техникалык прогресстин тездөөсү, ата мекендик продукциянын сапатынын жакшыруусу жана дүйнөлүк рынокто анын атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүн камсыз кылуу мүмкүн эмес. Инвестициялар экономиканын түзүмдүк кайра курулуусунун, анын бардык тармактарынын теңдештирилген өнүгүүсүнүн, социалдык чөйрөнүн өнүгүүсүнүн, калктын жумушсуздук көйгөйлөрүн чечүүнүн, курчап турган чөйрөнү коргоонун негизи болуп саналат.

Баалуу кагаздар рыногунун өнүгүүсү аймактардын экономикасы үчүн өзгөчө мааниге ээ. Аймактар өлкөнүн органикалк бөлүктөрү болуу менен биргеликте бирдиктүү экономикалык эл чарба комплексин түзүшөт. Демек өлкөнүн экономикасы өз ара байланышкан эки багытта берилет: бир тараптан тик же тармактык багыт (секториалдуу) экономиканын өз алдынча секторлорго бөлүнүүсүн көрсөтсө, экинчи тараптан аймактык бөлүм, б.а. айрым административдик-аймактык бөлүмдөрдүн экономикасын көрсөтөт. Албетте, мындай бөлүштүрүү шарттуу, анткени аймактык да, тик да жана сектордук да бөлүмдөр бири-бирисиз аракеттенише албайт.

Бул эки бөлүмдү бириктирүүчү шарт болуп республика боюнча чарба ишмердүүлүгүнүн бирдиктүүлүгү, анын максаттык мүнөздөмөлөрү жана республикалык, аймактык деңгээлдерде куралган башкаруу тутуму саналат. Инвестициялык жараян да жогоруда айтылган эки бөлүм боюнча жүрөт, бирок айырмачылыгы анын анык параметрлерге, дарекке, багытка, убакыт чегине ээ экендиги жана эреже катары, долбоорлор менен аткарыла тургандыгы болуп саналат. Бул жараяндагы баалуу кагаздар рыногунун ролу сөзсүз өсүү тенденциясына ээ.

Аймактардын экономикасына карата инвестициялар аймактардын товар жана кызмат көрсөтүүлөрдү ж.б. өндүрүү мүмкүнчүлүктөрүн өнүктүрүү алкагын аныктайт. Башка сөз менен айтканда, инвестициянын көлөмү канчалык көп болсо, экономикалык өсүү мүмкүнчүлүгү да ошончолук көп болот.

Өз кезегинде жогоруда айтылгандар экономикалык потенциалды түзүү жана пайдалануу жараянына да таасирин берет. Бул жерде эки тараптуу бири-бирине болгон салымдар байкалат: экономикалык кубаттуулуктун деңгээли канчалык жогору болсо, инвестицияларды тартуу мүмкүнчүлүгү ошончолук көп болот жана тескерисинче, инвестициялар канчалык көп болсо, инвестициялык климаттын деңгээли жана экономикалык кубаттуулукту түзүү мүмкүнчүлүгү ошончолук жогору болот.

Инвестициянын экономиканы жөнгө салуу областындагы маселелерин караганда биринчи кезекте инвестициялык жараянды жөнгө салууда да, мамлекеттин милдетине кирген чекте социалдык-экономикалык өнүгүүнү жолго салууда да мамлекеттин катышуусун белгилей кетүү керек. Инвестициялык ишмердүүлүктү жөнгө салуунун түз жана кыйыр ыкмаларын, ошондой эле жөнгө салуунун административдик жана рыноктук рычагдарын да кароого болот.

Мамлекеттик жөнгө салуу объектисин теориялык аныктоодогу тутумдуулуктун жоктугу жана тиешелүү илимий иштелмелерди окуп-үйрөнүү баалуу кагаздар рыногун жөнгө салуунун объектисин аныктамасын тактоого

мүмкүндүк берди. Биздин оюбузча, бул түшүнүк алдында менчик укуктарын калыптандыруу, кайра бөлүштүрүү, каржылык ресурстарга болгон керектөөлөрдү камсыз кылуу менен байланышкан экономикалык байланыштардын өзгөчө чөйрөсүн түшүнүү керек¹.

Баалуу кагаздар рыногун жөнгө салуу – бул катышуучулар тарабынан амалдарды аткарууда милдеттүү стандарттарды колдонуу жолу менен натыйжалуу рынокту калыптандырууга багытталган экономикалык жана уюштуруучулук чаралардын жана анын аткарылуусун мамлекеттик ыйгарым укуктуу органдар тарабынан көзөмөлдөөнүн тутуму².

Инвестициялык жараяндын кирешелердин жана ресурстардын айлампасында катышуусун да белгилей кетүү керек. Мында бүтүндөй экономикалык ишмердүүлүктүн натыйжалары да жана айрым алганда инвестициялык ишмердүүлүктүн натыйжалары да аныкталат. Айлампа беш ирилген блоктордон турат: үй чарбачылыгы, эмгек рыногу, ишканалар, ресурстар рыногу, өкмөт. Баалуу кагаздар рыногу ресурстар рыногунун ажыралгыс бөлүгүн түзөт. Демек баалуу кагаздар рыногунун кирешелер жана ресурстардын айлампасында катышуусу анын ишканалар, үй чарбалары, эмгек рыногу жана мамлекеттик бийлик органдары менен өз ара аракеттенүүсү аркылуу болот, бул учурда баалуу кагаздар рыногунун аракеттенүүсү суроо-талап жана сунуштарга, соода-сатыктын эркин болуусуна, ошондой эле коом тарабынан орнотулган эрежелердин алкагына негизделет.

Ошону менен бирге аймактык экономиканы инвестициялоонун өзгөчөлүктөрүн белгилей кетүү керек, себеби инвестициялоо маселеси негизинен экономикалык өнүгүүнүн камсыз кылууга багытталгандыктан аны аймактык өндүрүштүн натыйжалуулугуна жетишилген учурда гана аткарууга мүмкүн.

Бизге инвестициялык рынок, б.а., баалуу кагаздар рыногу да, чыныгы акча рыногу да Кыргызстандын шартында куралуу жана өнүгүү баскычында турат, алардын өнүгүү мүмкүнчүлүгүн ар тараптан карап чыгуу, илимий жана методологиялык жактан каражаттарды салууну уюштуруунун жеткиликтүү формаларын кабыл алуу менен инвестициялоонун түрдүү формаларын практикалык түрдө пайдаланууну негиздөө зарыл.

Чет өлкөлөрдө инвестиция чөйрөсү боюнча бай тажрыйбалар топтолгон, бирок Кыргызстан үчүн анын социалдык-экономикалык өнүгүүсүн, глобалдык экономикага адаптациялануусунун деңгээлин, аймактардын экономикалык потенциалынын чыныгы абалын эсепке алуу менен булардын баарын эле колдонууга болбойт.

Иште инвестициялоо областындагы чет өлкөлөрдүн кээ бир тажрыйбаларын Кыргызстандын шартына ылайыкташтырууга далалат жасалды, айрым алганда автор инвестициялык рынокту мамлекеттик жөнгө салуу тажрыйбаларын: түз өкмөттүк жөнгө салуу тутумун (Ирландия, Нидерландия, Португалия), каржы жана банк тутумдарын жөнгө салуучу органдар тарабынан көзөмөлдөө тутумун (Белгия, Дания, Япония), атайын уюм тарабынан көзөмөлдөө тутуму (АКШ, Улуу

¹ Автордук тактоо

² Автордук айтуу

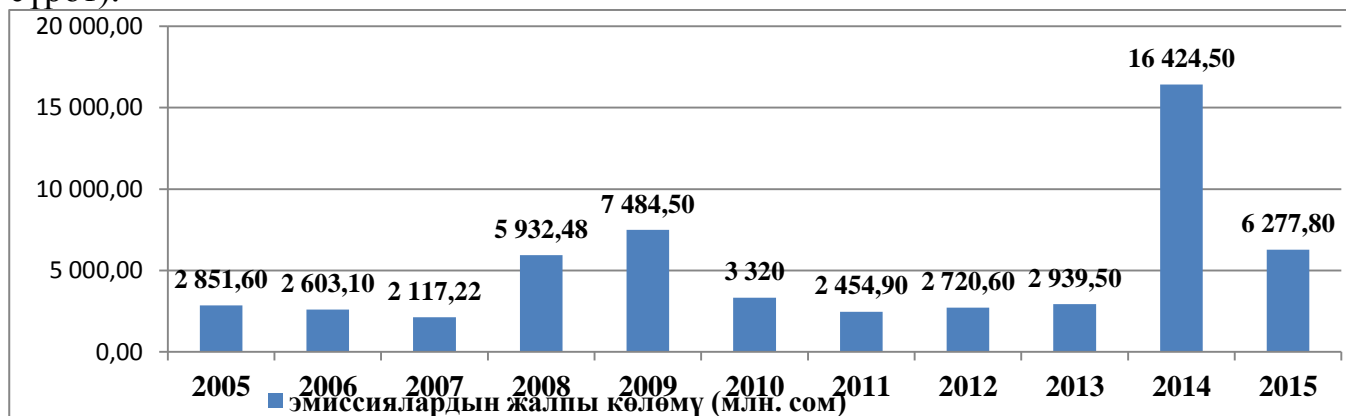
Британия, Италия, Франция, Испания), ошондой эле аралаш моделдерди сунуштайт.

Экинчи бап “**Аймактык инвестициялык жараяндардын учурдагы абалы жана өнүгүүсүн баалоо (Кыргыз Республикасынын Чүй областынын мисалында)**” деп аталып, ал баалуу кагаздар рыногу аркылуу болгон инвестициялык жараяндарды комплекстүү баалоого жана алардын учурдагы абалына, экономиканы жөнгө салуу көйгөйлөрүнө жана аймактарга инвестицияларды тартууну талдоого, аймактык түзүмдөрдө инвестициялык жараяндардын өнүгүүсүн баалоого арналган.

Инвестициялык рынок абдан татаал тутум болуп саналат, анда инвестициянын бардык түрлөрүнө болгон суроо-талаптарды камсыз кылуучу ар түрдүү товарлар жана куралдар айлампада болушат. Бул рынок атайын инвестициялык институттар тарабынан тейленет жана бир далай тармакталган жана ар түрдүү инвестициялык инфраструктурага ээ.

Инвестициялык рыноктун бир түрү болуп баалуу кагаздар рыногу саналат, ал, биздин изилдөөлөр көрсөткөндөй, куралуу баскычында болуп, анын иши өтө натыйжасыз мүнөздө. Республиканын экономикасынын өнүгүүсүнүн учурдагы шарттарында баалуу кагаздар рыногу макроэкономикалык туруктуулук жана экономикалык өсүү үчүн шарт түзүү, инвесторлордун укуктарын ишенимдүү коргоо жана экономиканын реалдуу секторуна болгон капиталдык салымдарды колдоо жолу менен аймактарды интеграциялоо жараянын өнүктүрүү сыяктуу максаттарга жетүүгө жардам берүүсү керек.

Баалуу кагаздар рыногунун мүнөздөмөсүн экономиканын түрдүү секторлорунун ишканалары тарабынан баалуу кагаздарды чыгаруу кыймылысыз элестетүүгө мүмкүн эмес. Убакыт жана аймактар боюнча өзгөрүүгө дуушар болуп турган эмитенттердин эмиссиясынын жалпы көлөмүн карап көрөлү, ошол эле учурда мындай өзгөрүүлөрдүн амплитудасы жылдар боюнча түрдүү диапазондо болуп турат. Муну 10 жыл аралыгындагы төмөнкү графиктен көрүүгө болот (2.1.-сүрөт).

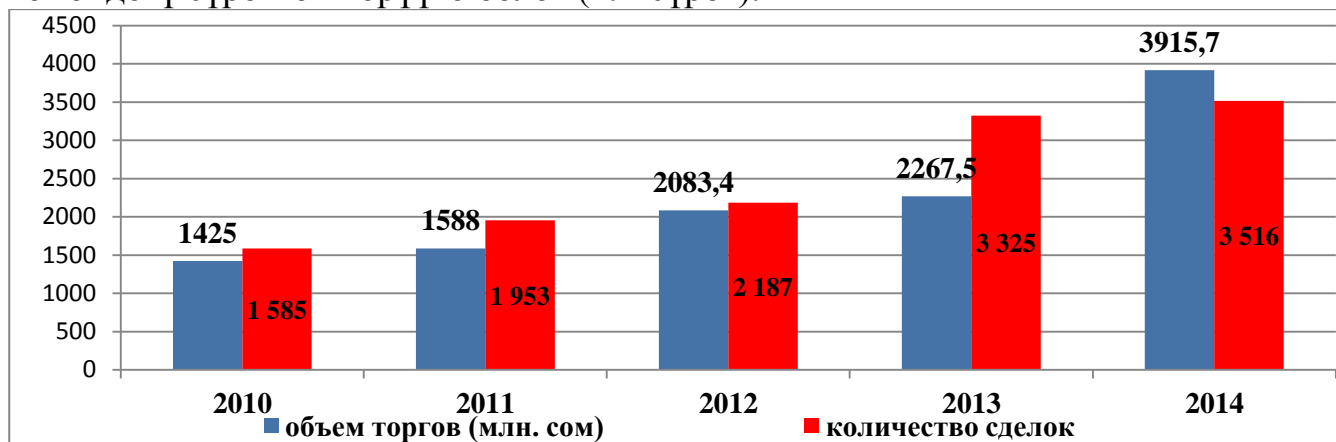

2.1.-сүрөт. КР нын эмитенттеринин эмиссияларынын көлөмүнүн 2005-2015-жыл. өзгөрүүсү. Булагы: [КРнын Мамлекеттик каржылык көзөмөлүнүн 2005-2015-жыл. маалыматтары боюнча.]

2.1.-сүрөттөн көрүнүп тургандай, республиканын эмитенттеринин баалуу кагаздарынын эмиссиясы 2005-2009-жылдар аралыгында жыл сайын өсүп турган, ал эми 2010-жлда төмөндөө тенденциясына ээ болду. Эмитенттердин баалуу кагаздарынын эмиссиясынын көлөмүнүн өзгөчө өсүүсү 2009-жылга туура келип, эмиссиянын суммасы 7484,5 млн.сомду түзгөн. Бул “Камбар-Ата ГЭСи” ААК нун

4203,9 млн.сомдук жөнөкөй даректүү акцияларынын уюштуруучулук чыгарылуусун каттоо менен байланыштуу болду. 2015-жылда гана эмиссиянын көлөмү 6 277,8 млн.сомго көбөйдү.

Баалуу кагаздар рыногу биринчи кезекте соода-сатыктардын көлөмү жана баалуу кагаздар менен болгон бүтүмдөрдүн саны менен мүнөздөлөт. Муну төмөндөгү сүрөттөн көрүүгө болот (2.2-сүрөт).

2.2-сүрөт. 2010-2014-жыл. аралыгындагы баалуу кагаздар менен болгон соода-сатыктардын көлөмү.

Булагы: [КР нын Мамлекеттик каржылык көзөмөлүнүн 2010-2014-жыл. маалыматтары боюнча.]

2014-жылда баалуу кагаздар рыногунда баалуу кагаздар менен болгон соода-сатыктын көлөмү 3 915 419 974,80 сомду түзүп, 2013-жылга салыштырмалуу 58% га, ал эми 2010-жылга салыштырмалуу 136% га көп болду. Аткарылган бүтүмдөрдүн жалпы көлөмүнүн түзүмүндөгү 2281 млн. сом биржадан сырткаркы рынокко туура келээрин белгилей кетүү керек. Отчеттук мезгил болгон 2014-жылдагы баалуу кагаздар менен болгон бүтүмдөрдүн көлөмү 3516 млн.сомду түзүп, өткөн 2013-жылдын ушул мезгилине салыштырмалуу 5,7% га көп болду.

Баалуу кагаздар рыногундагы эмитенттердин географиясы да анык бир мааниге ээ. Ал инвестициялык жараяндардын өнүгүү даражасын жана жигердүүлүгүн, аймактын кесилиште алганда калктын ишмердүүлүк жигердүүлүгүн жана каржылык кубаттуулугун мүнөздөйт. Талдалып жаткан мезгил үчүн эмитенттердин эң көп саны Чүй областында жана Бишкек шаарында, Ош жана Жалал-Абад областтарында белгиленди. Эмитенттердин эң аз саны Талас областында байкалды.

Жогоруда айтылгандардан баалуу кагаздар рыногунун иш-аракети жана анын иштөөсүнүн үстүнөн болгон көзөмөл өз кезегинде бүтүндөй мамлекеттин жана анын аймактарынын экономикасынын өнүгүүсүнө таасир берүүчү инвестициялык жараяндын маанилүү курамдык бөлүгү экендиги келип чыгат. Бул учурда аймактар өзүнчө тутум болуп саналбайт, анткени алар тик багыт боюнча да, тегиз багыт боюнча да элдик чарбалык комплекске интеграцияланган.

Албетте, инвестициялык жараянда борбордук орунду аймактарды өнүктүрүүнүн максаттуу программаларынын аткарылышын кеңейтүү жана камсыз кылуу үчүн аймактарга инвестицияларды тартууну талдоо жана жөнгө салуу көйгөйлөрү ээлейт. Инвестициялык жараяндын мүнөздөмөсүн белгилүү өлчөмдө каржылоо булактары боюнча каржылык эмес активдерге болгон инвестициялар боюнча балоого болот (2.1-таблица).

2.1-таблица. Кыргыз Республикасынын каржылоо булактары боюнча каржылык эмес активдерге болгон инвестициялар (млн.сом).

	2010	2011	2012	2013	2014
Баары (млн. сом)	51 406,6	57 487,9	81 134,3	101174,6	122130,6
Ички инвестициялар	38 173,6	40 913,0	52 696,4	64 708,3	78 043,0
Инвестициялардын жалпы көлөмүндөгү үлүшү, %	74,3	71,1	65,0	64,0	63,9
Анын ичинен төмөнкүлөрдүн эсебинен каржыланганы:					
Республикалык бюджеттен (өзгөчө кырдаалдарга кеткен каражаттарды кошкондо)	3 787,8	5 848,4	3 591,3	3 769,5	4 185,1
Инвестициялардын жалпы көлөмүндөгү үлүшү, %	7,4	10,1	4,4	3,7	3,4
Жергиликтүү бюджеттен	1 062,0	1 022,7	1 149,5	1 538,6	1 865,1
Инвестициялардын жалпы көлөмүндөгү үлүшү, %	2,0	1,8	1,4	1,5	1,6
Ишканалардын жана уюмдардын каражаттарынан	18 789,2	21 709,3	32 033,4	39 905,4	46 565,8
Инвестициялардын жалпы көлөмүндөгү үлүшү, %	36,6	37,8	39,5	39,5	38,1
Банктардын насыяларынан	3 210,1	341,8	925,2	763,9	1 116,7
Инвестициялардын жалпы көлөмүндөгү үлүшү, %	6,3	0,6	1,1	0,8	0,9
Калктын каражаттарынан жана Кыргыз Республикасынын резиденттеринин жардамынан	11 324,5	11 990,8	14 997,0	18 730,9	24 310,3
Инвестициялардын жалпы көлөмүндөгү үлүшү, %	22,0	20,8	18,6	18,5	19,9
Сырткы инвестициялар	13 233,0	16 574,9	28 437,9	36 466,3	44 087,6
Инвестициялардын жалпы көлөмүндөгү үлүшү, %	25,7	28,9	35,0	36,0	36,1
Анын ичинен төмөнкүлөрдүн эсебинен каржыланганы:					
Чет өлкө насыяларынан	5 169,3	9 052,1	19 341,5	16 911,6	30 708,9
Инвестициялардын жалпы көлөмүндөгү үлүшү, %	10,0	15,8	23,8	16,7	25,1
Түз чет элдик инвестициялардан	4 709,6	4 108,7	5 550,9	16 464,6	9 894,3
Инвестициялардын жалпы көлөмүндөгү үлүшү, %	9,2	7,2	6,8	16,3	8,1
Чет өлкө гранттарынан жана гуманитардык жардамдардан	3 354,1	3 414,1	3 545,5	3 090,1	3 484,4
Инвестициялардын жалпы көлөмүндөгү үлүшү, %	6,5	5,9	4,4	3,0	2,9

Булагы: [КР нын Улуттук статистика комитетинин маалыматтары боюнча]

Көрсөтүлгөн беш жылда Кыргызстанда каржылык эмес активдерге болгон инвестициялардын жалпы көлөмү инвестициянын жалпы көлөмүнүн 64% дан 74% га чейинки үлүшүн түзгөн каржылоонун ички булактарынын эсебинен каржыланды. Мында ишканалардын жана уюмдардын каражаттары ички инвестициялар түзүмүндө эң көп салыштырмалуу салмакка ээ болуп, 2014-жылы өткөн жылга салыштырмалуу 0,2% га, ал эми 2010-жылга салыштырмалуу 11,9% га өскөн. Сырткы инвестициялардын түзүмүндө 2014-жылда көлөмдүн 91,5% ы чет өлкө насыяларынын жана түз чет өлкө инвестицияларынын эсебинен өздөштүрүлдү, 2013-жылы бул көрсөткүч 91,5%ды, 2010-жылы 74,7%ды түзгөн.

Аймактык түзүмдөрдөгү инвестициялык жараяндын өнүгүүсүн баалоону карап көрсөк, ал кээ бир өзгөчөлүктөргө ээ. Инвестициялоонун аймактык аспекти Кыргызстандын аймактары боюнча агроөнөржай комплексинин тармактарына, жергиликтүү чарбаларга, өндүрүштүк жана социалдык инфраструктуралардын объекттерине болгон салымдарга, бөлүштүрүүлөргө жана катыштарга токтолот. Мындай артыкчылык аймактык түзүмдөрдө аталган багыттар экономикага болгон капиталдык салымдардын жана аймактык жана өндүрүштүк комплекстердин экономикалык ишмердүүлүктүн түрлөрү боюнча бөлүштүрүлүүсүнүн катышынын маңызына жана мазмунуна ээ экендиги менен түшүндүрүлөт.

2.2-таблица. Кыргыз Республикасынын аймактары боюнча негизги капиталга болгон инвестициялардын түзүмү (млн.сом).

	2010	2011	2012	2013	2014
Баткен областы	959,1	1 423,9	1 049,1	2 328,2	2 457,8
Инвест. жалпы көлөмүндөгү салыштырмалуу салмагы, %	2,0	2,73	1,4	2,4	2,1
Жалал-Абад областы	8 141,0	4 009,1	9 511,2	9 654,9	12 185,7
Инвест. жалпы көлөмүндөгү салыштырмалуу салмагы, %	17,0	7,7	12,5	10,0	10,3
Ыссык-Көл областы	10 385,1	9 240,9	19 638,4	19 201,4	22 494,2
Инвест. жалпы көлөмүндөгү салыштырмалуу салмагы, %	21,7	17,8	25,8	19,8	19,0
Нарын областы	509,0	209,0	365,9	1 782,5	7 704,0
Инвест. жалпы көлөмүндөгү салыштырмалуу салмагы, %	1,0	0,4	0,5	1,8	6,5
Ош областы	2 145,5	2 683,7	4 679,9	3 549,8	2 933,7
Инвест. жалпы көлөмүндөгү салыштырмалуу салмагы, %	4,4	5,2	6,1	3,7	2,5
Талас областы	651,8	644,0	584,7	2 525,2	1 099,5
Инвест. жалпы көлөмүндөгү салыштырмалуу салмагы, %	1,4	1,2	0,7	2,6	0,9
Чүй областы	3 554,7	3 852,6	10 369,9	15 596,1	24 094,3
Инвест. жалпы көлөмүндөгү салыштырмалуу салмагы, %	7,4	7,4	13,6	16,1	20,4
Бишкек шаары	14 557,5	16 804,0	17 971,6	28 535,2	34 823,9
Инвест. жалпы көлөмүндөгү салыштырмалуу салмагы, %	30,4	32,3	23,6	29,4	29,6
Ош шаары	1 292,8	3 751,0	2 645,6	6 444,3	3 901,3
Инвест. жалпы көлөмүндөгү салыштырмалуу салмагы, %	2,7	7,2	3,5	6,6	3,3
Областтык бөлүмсүз ишканалар	5 718,4	9 408,0	9 380,1	7 395,7	6 413,6
Инвест. жалпы көлөмүндөгү салыштырмалуу салмагы, %	12,0	18,1	12,3	7,6	5,4
Кыргыз Республикасы	47 915,0	52 026,2	76 196,4	97 013,3	118 108,0

Булагы: [КР нын Улуттук статистика комитетинин маалыматтары боюнча]

2.2-таблицанын маалыматтарынан негизги капиталга болгон инвестициялар күч алып бара жатканын көрсөтөт. Негизги капиталга болгон инвестициянын жалпы көлөмүндөгү эң көп салыштырмалуу салмак Бишкек шаарына – 24,7%, Чүй областына – 23,3%, Ыссык-Көл областына – 19,2% жана Жалал-Абад областына – 13,2% туура келүүдө. Ошону менен бирге алардын негизги капиталга болгон инвестициялардын жалпы көлөмүндөгү салыштырмалуу салмагы 2013-жылга салыштырмалуу 1,4% га, ал эми 2010-жылга салыштырмалуу 0,3% га азайган.

Экономикалык кайра түзүүлөрдүн негизги кыйынчылыгы өлкөнүн ички ресурстар кубаттуулугун тез жыйноо үчүн чыныгы мүмкүнчүлүктөрдүн жоктугунда болуп саналат. Албетте, инвестицияларга аларды пайдалануунун анык багыттары, менчик формалары гана эмес, экономикалык ишмердүүлүктүн анык бир түрлөрү да таандык. Муну төмөнкү таблицадан байкоого болот (2.3-таблица).

2.3-таблица. Айыл жана токой чарбасы боюнча негизги капиталга болгон инвестициялар (млн.сом).

	2010	2011	2012	2013	2014
Айыл жана токой чарбасы, балык уулоо жана бул тармак-тардагы кызмат көрсөтүү	871,0	7899	1 006,4	1 239,1	816,4

Булагы: [КР нын Улуттук статистика комитетинин маалыматтары боюнча]

Аталган тармакты түзүмдүк кайра куруу жана натыйжалуулугун жогорулатуу Кыргызстандын аймактарынын социалдык-экономикалык өсүүсүнүн аныктоочу жагдайлары болуп саналышат. Өндүрүштү жана инвестициялоону колдоонун жоктугу каржылык ресурстардын курч жетишпегендигинде жана инвесторлордун (ички жана сырткы) экономиканын реалдуу секторуна, анын ичинде биринчи кезекте өнөр жай жана айыл чарбасына каржаттарды салууну

каалабагандыгы менен туюнтулат, анткени булар инвестициялык тобокелдердин (саясий, рыноктук, мыйзам-ченемдүүлүк, валюталык) жогору деңгээли менен коштолгон.

Талдоо көрсөткөндөй, республиканын аймактарынын экономикасында маанилүү үлүштү чет өлкөлүк инвестициялардын келүүсү ээлейт (2.3-таблица).

2.3-таблица. Кыргыз Республикасынын аймактары боюнча чет өлкөлүк инвестициялардын келүүсүнүн түзүмү (млн. АКШ доллары)

	2010	2011	2012	2013	2014
Баткен областы	21,4	77,8	38,9	31,3	46,6
Инвест. жалпы көлөмүндөгү салыштырмалуу салмагы, %	0,6	1,6	0,9	0,6	0,9
Жалал-Абад областы	338,0	145,3	155,2	231,9	219,3
Инвест. жалпы көлөмүндөгү салыштырмалуу салмагы, %	9,4	2,9	3,6	4,2	4,0
Ыссык-Көл областы	1 504,6	2 618,0	1 494,2	2 025,9	1 789,3
Инвест. жалпы көлөмүндөгү салыштырмалуу салмагы, %	42,1	53,0	34,5	37,0	33,0
Нарын областы	1,8	5,5	2,1	17,7	6,0
Инвест. жалпы көлөмүндөгү салыштырмалуу салмагы, %	0,1	0,1	0,1	0,3	0,1
Ош областы	55,8	55,1	42,9	60,1	9,2
Инвест. жалпы көлөмүндөгү салыштырмалуу салмагы, %	1,6	1,1	1,0	1,1	0,2
Талас областы	85,2	23,5	38,0	7,1	37,5
Инвест. жалпы көлөмүндөгү салыштырмалуу салмагы, %	2,4	0,5	0,9	0,1	0,7
Чүй областы	226,8	310,0	393,5	647,1	854,4
Инвест. жалпы көлөмүндөгү салыштырмалуу салмагы, %	6,3	6,2	9,0	11,8	15,8
Бишкек шаары	1 068,8	1 316,1	1 857,1	1 884,7	2 224,5
Инвест. жалпы көлөмүндөгү салыштырмалуу салмагы, %	30,0	26,6	42,8	34,4	41,0
Ош шаары	39,3	42,6	122,3	249,2	39,7
Инвест. жалпы көлөмүндөгү салыштырмалуу салмагы, %	1,1	0,9	2,8	4,5	0,7
Областтык бөлүмсүз ишканалар	230,7	354,1	191,6	332,1	189,3
Инвест. жалпы көлөмүндөгү салыштырмалуу салмагы, %	6,4	7,1	4,4	6,0	3,5
Кыргыз Республикасы	3 572,4	4 948,0	4 335,8	5 487,1	5 415,7

Булагы: [КР нын Улуттук статистика комитетинин маалыматтары боюнча]

Таблицадагы маалыматтардан көрүнүп тургандай, чет өлкө инвестицияларынын келүүсү боюнча Бишкек шаары, Ыссык-Көл жана Чүй областтары алдыда турушат. Андан кийинки орунда Жалал-Абад областы жана Ош шаары ж.б. областтар турушат. Эң төмөнкү көрсөткүчтөр Талас областында болду. Мунун себеби эки аймак – Бишкек жана Чүй эң чоң инвестициялык потенциалга ээ.

Ошентип, аймактык инвестициялык жараяндардын өнүгүүсүн баалоо боюнча диссертациялык изилдөө КР нын инвестициялык рыногу аткаруусу керек болгон негизги маселе болуп инвестициялык ресурстардын тармактар аралык ийкемдүү кайра бөлүштүрүүлүсүн, экономиканын реалдуу секторуна ата-мекендик жана чет өлкөлүк инвестициялардын максималдуу мүмкүн болгон агымын камсыз кылуу, ошондой эле топтолгон акчаларды колдоо жана аманаттарды ишканалардын инвестицияларына трансформациялоо үчүн жагымдуу шарттарды түзүү болуп саналаарын көрсөттү.

“Инвестициялык жараяндарды өнүктүрүүнүн келечеги жана өркүндөтүүнүн жана жөнгө салуунун негизги багыттары” деп аталган үчүнчү бапта аймактагы инвестициялык ишмердүүлүктү мамлекеттик жөнгө салуунун негизги багыттары, аймактардын экономикасындагы портфельдик инвестицияларды оптималдаштыруунун модели, аймактардын өнүгүүсүнүн

ориентири катары болгон аймактын инвестициялык жагымдуулугун жогорулатуунун жолдору каралды.

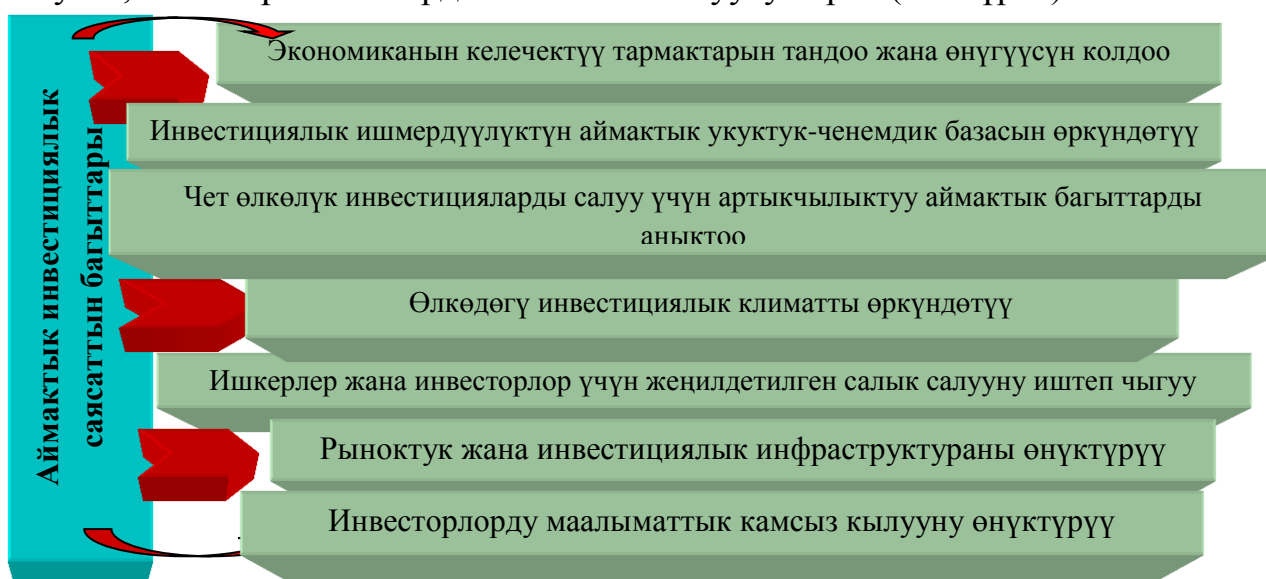
Инвестициялык жараян мамлекеттик жөнгө салуунун деңгээлинен гана көз каранды эмес экенин белгилей кетүү зарыл, анткени ал мамлекеттик башкаруу органдарынан сырткары болгон ички инвестициялоону, ошондой эле бейөкмөт уюмдар аркылуу инвестициялоого багытталган жардам жана гранттардын түрлөрүн өз ичине камтыйт. Башка тараптан алганда, инвестициянын көлөмү гана эмес, бул инвестициялардын экономиканын анык секторлоруна жана айрым аймактарга жана өндүрүшкө болгон багыттарынын топтоштурулуусу да мааниге ээ.

Биздин оюбузча, азыркы этапта аймактары өнүктүрүүгө багытталган инвестициялык жараяндарды өнүктүрүү бир катар себептерден улам маанилүү көйгөйлөрдөн болуп саналат. Эң алгач, жаратылыш ресурстарынын, эмгек потенциалынын мүмкүнчүлүктөрүнүн, негизги фонддун топтолгон көлөмдөрүнүн, инфраструктура объекттеринин барлыгынын ж.б. суммасы катары жыйналуучу аймактардын экономикалык потенциалын натыйжалуу пайдалануу керек.

Аймактарда экономикалык потенциалды пайдаланууда көйгөйлөр бар: кээ бир аймактарда бул инвестициялардын жеткиликсиздигинен, башкаларында экономикалык потенциалды же инвестициялык жагымдуулук шарттарын түзүүнү билбегендиктен, үчүнчүлөрүндө – инвестицияларды тартууну уюштуруу жана башкаруунун жетишпегендигинен болуп жатат.

Чет өлкөлүк инвесторлордун көз карашы боюнча Кыргызстан инвестициялоо үчүн тобокелдердин эң жогорку деңгээли бар өлкө болуп саналат: экономиканын, улуттук валютанын курсунун стабилдүү эместиги, реалдуу сектордун төмөндөшү, татаал жана тез-тез өзгөрүп турган салыктык жана бажылык мыйзамдуулук, мыйзамдуулуктун өркүндөбөгөндүгү, саясий күчтөрдүн аракеттеринин ирээттүү жана алдын ала айтууга мүмкүн эместиги Кыргызстанды анча жагымдуу эмес өлкө катары көрсөтүүдө.

Аймактарга карата инвестициялык саясаттын негизги багыттары, биздин оюбузча, төмөнкү аспектилерди өз ичине камтуусу керек (3.1-сүрөт):

3.1-сүрөт. КР нын аймактык инвестициялык саясатынын негизги багыттары.

Булагы: [автор тарабынан изилдөөнүн жыйынтыктары боюнча иштелип чыгылды]

Схемада белгиленген багыттардын ичинен аймактардын инвестиция-лык жагымдуулугун, маалыматтар базасын түзүүгө жана инвестицияларды тартууга өзгөчө басым жасоо керек. Аймактардын экономикасына инвестицияларды тартуу үчүн жагымдуу шарттарды түзүү КРнын бардык аймактарындагы инвестициялык ишмердүүлүктүн артыкчылыктуу багыты болуп саналат. Ал экономиканы түзүмдөштүрүүнү жакшыртууга, ишканаларды тандоо аркылуу колдоого, областтын аймагында жайгашкан экономиканын келечектүү тармактарын колдоо жана өнүктүрүүгө багытталуусу керек.

Инвестициялык климатты жакшыртуунун кезектеги чарасы – бул аймактарда жана эки борбордук шаарларда, ошондой эле муниципалдык менчиктин областтык жана райондук баш ийүүсүндөгү шаарларда өнүгүү үчүн инвестицияларды тартуунун жаңы мүмкүнчүлүктөрүн түзүү. Мындай мүмкүнчүлүктөргө төмөнкүлөрдү кошууга болот:

- райондордо өндүрүштүк жана социалдык түзүмдөрдүн объекттеринин тармактарын кеңейтүү;

- муниципалдык менчиктен түшкөн кирешелердин эсебинен базар жана соода түйүндөрүнүн объекттерин кеңейтүү;

- жаңы иш орундарды уюштуруунун эсебинен калктын иш менен камсыз болуусуна көмөк көрсөтүү;

- аймактардын баргерчилигине өбөлгө түзүүчү аймактык кирешени көбөйтүү.

Инвестициялык жараянды мамлекеттик жөнгө салуу маселесине токтолсок, бул мамлекеттик секторго эле таасир этүүнү гана эмес, жеке менчик капиталды узак мөөнөткө салуу жана натыйжалуу пайдалануу үчүн жагымдуу шарттарды түзүүнү да көздө туткан мамлекеттик инвестициялык жараяндардын бардык аспектерин да белгилей кетүү керек.

Инвестицияларды мамлекеттик жөнгө салууда алардын мамлекеттик бюджеттен келүүсү өзгөчө орунду ээлээри жөнүндөгү фактты эсепке алып, инвестициялык ишмердүүлүктү мамлекеттик жөнгө салуу ыкмаларынын курамдык бөлүгү болгон инвестициялык ишмердүүлүктү каржылоонун булактарын тартуу ыкмаларын иштеп чыгуу зарыл. Булар аныкталган максаттарга жетүү үчүн башкаруучу субъектин башкаруу объектинде таасир этүүсүнүн ыкмалары жана каражаттары катары аныкталышат. Инвестициялык ишмердүүлүктү мамлекеттик жөнгө салуунун ыкмасы катары мамлекет тарабынан максаттарга жетүү үчүн инвестициялык чөйрөгө таасир этүүчү куралдардын жыйындысы болуусу мүмкүн.

Жүргүзүлгөн талдоонун негизинде 2.1-таблицада берилген статистикалык маалыматтарга таянып каржылык эмес активдерге болгон инвестицияларды оптималдаштыруу жана божомолдоо маселелерин карадык. Аткарылган божомолдук эсептер 3.1-таблицада берилген. Каржылык эмес активдерге болгон инвестициялар ички (X1) жана сырткы (X2) инвестициялардан көз каранды болгон көптүк регрессия түрүндө келтирилген. Ички жана сырткы инвестициялар үчүн трендик теңдеме иштелип чыгылды жана анын негизинде жакынкы 5 жылга болгон божомолдук маанилерди аныктадык.

3.1-таблица. Мамлекеттин каржылык эмес активдерине жана жергиликтүү бюджеттерине болгон инвестициялардын божомолдук эсептери

Мамлекеттин каржылык эмес активдерине жана жергиликтүү бюджеттерине болгон инвестициялардын божомолдук эсептери (млн.сом)					
Тренддик теңдеме	2015	2016	2017	2018	2019
$Y_p = 9,313131F - 0,9 + X_1 + X_2$	151 277,3	182 852	218 181,3	257 235,2	300 023,9
$X_{1p} = 1 529,9 * t^2 + 1 173,8 * t + 34 556$	96 675,2	117 737,7	141 860	169 042,1	199 284
$X_{2p} = 337,44 * t^2 + 6 135,44 * t + 5 641,9$	54 602,14	65 124,26	76 321,26	88 193,14	100 739,9
Мамлекеттин жергиликтүү бюджети					
$Y_p = 189,94 * t^2 + 573,52 * t + 1 887,2$	2 457,572	3 164,333	4 012,508	5 002,097	6 133,1

Булагы: [автор тарабынан иштелип чыгылган математикалык моделдин негизинде эсептелип чыгарылды]

Ошентип, жогоруда келтирилген эсептер изилденип жаткан объекти натыйжалуу пландоого жана башкарууга мүмкүнчүлүк бере, бул өз кезегинде республиканын аймактарынын артыкчылыктуу тармактарын өнүктүрүүгө өбөлгө болот.

Инвестициялык капиталдык салымдарды (мамлекеттик жана жергиликтүү бюджеттерден) берүү эреже эмес, эрежеден сырткары болуу керек. Борборлоштурулган капиталдык салымдарды бөлүүнүн негизги критерийи натыйжалуулукту эсепке алуу менен артыкчылыктуу түзүмдүк саясаттуу инвестициялык долбоорлордун биримдиги катары болуусу керек. Бул максатта мамлекет анык аныкталган артыкчылыктардын утумуна ээ болуусу керек. Бул критерийди эсепке албай туруп бийлик органдарынын субъективдүү чечиминин негизинде борборлоштурулган инвестицияларды бөлүштүрүү ансыз деле аз болуп жаткан мамлекеттик каржаттарды натыйжасыз таратууга жана мунун натыйжасында аягына чыкпаган өндүрүштөрдүн өсүүсүнө алып келүүсү мүмкүн.

Инвестициялык ишмердүүлүктү мамлекеттик жөнгө салуу механизми аябай татаал жана ар түрдүү, бирок ал инвестициялык жараяндарды рынок экономикасына өтүү убагында өзгөчө активдештирүү үчүн зарыл.

Өз кезегинде инвестициялык жараянды активдештирүү жана аймактардагы инвестициялык ишмердүүлүктү өнүктүрүү үчүн төмөнкү иш-чаралар зарыл:

1) аймактын каржылык-инвестициялык абалынын туруктуу мониторингин камсыз кылуу, б.а., “өсүү чекитин” дайыма издөө;

2) субъекттердин инвестициялык ишмердүүлүгүн соода кылуучу тармактардын “тандап” колдоосунун негизинде пландоо;

3) инвестициялык долбоорлорду божомолдук талдоону жүргүзүү;

4) көргөзмөлөрдү уюштуруу жана инвестициялык долбоорлордун эл аралык көргөзмөлөрүндө катышуу, басылма жана электрондук ММК ларда рекламалык-маалыматтык кампанияларды уюштуруу аркылуу аймактардын жагымдуу инвестициялык климатын калыптандыруу;

5) инвестициялык капиталдардын рыногунда Кыргыз Республикасынын атаандаш мамлекеттеринде калыптанып калган инвестициялоо шарттарына ылайык келүүчү тарифтердин жана жеңилдиктердин оптималдуу деңгээлин камсыз кылуу;

6) түзүлүп бүткөн эркин экономикалык зоналардын натыйжалуулугун арттыруу;

7) инвестициялык өнөр жай субъекттерин жайгаштыруу үчүн бизнес-аянтчаларды даярдоо;

8) инновациялык жетишкендиктерди кабыл алууга, жаңы технологияларды жана уюштуруучулук ыкмаларды киргизүүгө жөндөмдүү болгон динамикалуу аймактык бизнес-чөйрөнү калыптандыруу.

Экономиканын өнүгүүсүн жөнгө салуудагы инвестициялык жараянды өркүндөтүү боюнча маанилүү иш-чаралардын катарына портфельдик инвестицияларды оптималдаштыруу кирет.

Диисертациялык иште маселени экономика-математикалык ыкмалардын жардамында чечүүгө далалат жасалды. Бул учурда маселе тигил же бул ишкананын портфельдик инвестициялары коопсуздукту, кирешелүүлүктү, ликвиддүүлүктү жана салымдардын өсүүсүн камсыз кылуусуна келтирилет. Бул максатта иште Марковиц жана Шарптын адистерге белгилүү болгон моделдери пайдаланылды.

Инвестициялардын инвестициялык портфели сапаында биз төрт ишкананы алдык: “Бишкек жылуулук тармагы”, “Кыргызтелеком”, “Манас” эл аралык аэропорту”, “Түндүкэлектро”.

3.2-таблица. Марковиц жана Шарптын моделдери боюнча натыйжалуу портфельдин түзүмүн салыштыруу.

Талаптар	Түз маселе		Тескери маселе	
	$\sigma \leq 0,4$		$E \geq 0,32$	
Акциялардын портфелинин түзүмү				
	Марковиц	Шарп	Марковиц	Шарп
«Бишкек жылуулук тармагы»	17%	24%	27%	25%
«Кыргызтелеком»	25%	25%	0%	21%
«Манас» эл аралык аэропорту	54%	39%	63%	42%
«Түндүк электро»	4%	12%	10%	12%
Оптималдуу портфельдин мүнөздөмөлөрү	$\sigma=0,4$	$\sigma=0,4$	$\sigma=0,5$	$\sigma=0,41$
	$E=0,26$	$E=0,31$	$E=0,32$	$E=0,32$

Булагы: [автор тарабынан белгиленген экономика-математикалык моделдин негизинде эсептелип чыгарылды]

Баалуу кагаздар портфелинин түзүмүн оптималдаштыруунун түз жана тескери маселелерин чечүү үчүн негизги принциптер калыптандырылган жана математикалык модели аныкталган Марковиц жана Шарптын баалуу кагаздар портфелин диверсификациялоо моделдерин карайбыз.

Эсептөөлөрдүн натыйжасында Марковиц жана Шарптын моделдеринин жардамында кирешени максималдаштырууда (түз маселе) жана тобокелдерди минималдаштырууда (тескери маселе) акциялардын натыйжалуу портфельдеринин экиден варианты табылды. Эки модел боюнча алынган чечимдер бир далай айырмаланышат (3.2-таблица).

Бул учурда Шарптын модели азыраак тактыктагы натыйжаны берип жатат, андыктан аны “рыноктун маанилүү бөлүгүн белгилеген баалуу уагаздардын чоң санын караган” учурда колдонууга болот. Батыш өлкөлөрүнүн өнүккөн жана салыштырмалуу туруктуу аракеттенген фонддук рынокторунун шарттарында Марковиц менен Шарптын эки классикалык модели тең натыйжалуу иштешет. Бирок Кыргызстандын өнүгүп келе жаткан фонддук рыногу үчүн рыноктук кирешелүүлүктү жана тобокелсиз активдердин кирешелүүлүгүнүн божомолдоо өтө татаал болуп барууда. Портфельдик баалуу кагаздардын моделдерин жана тиешелүү эсептөөлөрдү талдоолордун негизинде ата-мекендик рынок үчүн портфельди тандоонун эки классикалык схемаларынан Марковицтин модели көбүрөөк туура келээри тууралуу бүтүмгө келдик. Демек, келечекте инвестициялык рынокту кеңейтүүдө жогоруда келтирилген моделдер биздин республикада кеңири пайдаланууга ээ болуусу мүмкүн. Муну менен инвестициялык рынокту баалоонун ишенимдүү куралы пайда болот.

Аткарылган эсептер Кыргыз Республикасынын баалуу кагаздар рыногундагы экономикалык абалдын чындыгына туура келээрин көрсөттү. Мунун менен бирге экономиканын өнүгүүсүндөгү жаңы тенденциялар да аныкталды. Биз 2.2-таблицада келтирилген статистикалык маалыматтардын негизинде баалуу кагаздар менен болгон соода-сатыктын көлөмүн оптималдаштыруу маселесин карадык. Келтирилген трендик теңдеме экинчи даражадагы полином түрүндө аныкталды, мында бул теңдеменин статистикалык маанилери көрсөтүлүп, жакынкы 5 жылга божомолдук маанилер аныкталды (3.3-таблица).

3.3-таблица. КР нын баалуу кагаздар рыногундагы соода-сатыктын көлөмүнүн божомолдук маанилери.

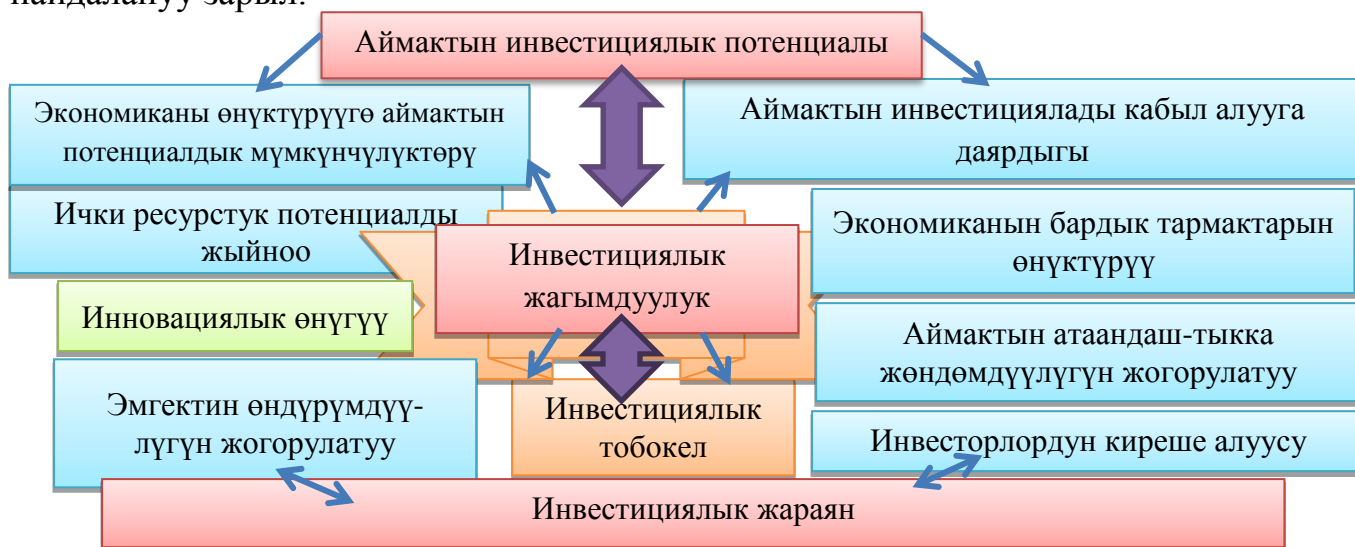
	2010	2011	2012	2013	2014
	Божомолдук маанилер (млн. сом)				
Тренддик теңдеме	2015	2016	2017	2018	2019
$U_p=189,94*t^2-573,52*t+1\ 887,2$	5 283,92	7 172,62	9 455,2	12 110,66	15 146

Булагы: [автор тарабынан иштелип чыгылган экономика-математикалык моделдин негизинде эсептелип чыгарылды]

Божомолдук эсептөөлөргө ылайык 2019-жылда баалуу кагаздар менен болгон соода-сатыктын кирешелүүлүгү 2010-жылга салыштырмалуу 10,6 эсеге же 13721 млн. сомго көбөйөт. Ошентип, божомолдонуп жаткан 2015-2019-жылдар үчүн баалуу кагаздар менен болгон соода-сатык боюнча жыйынтык көрсөткүч жана кирешенин көлөмү КР нын каржылык рыногу аткарышы керек болгон негизги маселе болуп саналган изилденип жаткан объектти натыйжалуу пландоого жана башкарууга мүмкүндүк берет.

Аймактардын экономикасын жөнгө салуудагы инвестициялык жараянды өркүндөтүүдө өлкөнүн же аймактын инвестициялык агымдуулугун түзүү өзгөчө мааниге ээ. Ал интегралдык көрсөткүч болуп, экономикалык жана каржылык көрсөткүчтөрдүн, мамлекеттик, коомдук, мыйзамдуулук, саясий жана социалдык өнүгүүнүн көрсөткүчтөрүнүн жыйындысы боюнча аныкталат. Инвестициялык жагымдуулук өлкөгө же андан сыртка болгон физикалык, каржылык, интеллектуалдык жана адам капиталдарынын кыймылынын векторун аныктайт.

Кыргыз Республикасында болуп өткөн жана экономиканын түзүмдүк кайра курулуусу менен байланышкан өзгөрүүлөрдүн, ошондой эле акыркы убактарда болуп жаткан инвестицияларды тартуу жараянынын мамлекеттик деңгээлден аймактык деңгээлге жылышуусунун натыйжасында аймактардын өздөрүнүн территориясына инвесторлорду тартуу үчүн улам кеңейип жаткан мүмкүнчүлүктөрү пайда болууда. Аймактар бул маселелерде өз алдынчалуулукка ээ болуп жатышат. Мындай шарттарда мамлекет тарабынан айрым аймактардын жана өлкөнүн кызыкчылыктарын бириктирүүчү инвестициялык саясатты иштеп чыгуу жана жүргүзүү талап кылынат. Бул үчүн аймактык инвестициялык жараяндардын учурдагы өзгөчөлүктөрүн эсепке алуучу куралдарды, аймактык инвестициялык саясатты натыйжалуу ишке ашырууга мүмкүнчүлүк берүүчү инвестициялык ишмердүүлүктүн ата-мекендик жана чет өлкөлүк тажрыйбаларын пайдалануу зарыл.

3.2 – сүрөт. Инвестициялык жараяндын өз ара байланышы
Булагы: [Автор тарабынан даярдалды]

Өз кезегинде инвестициялык жагымдуулукту түзүү боюнча иш-чаралар бир эле убакта инвестициялык жараянды гана эмес, аймактык экономиканы өнүктүрүүнүн параметрлерин программалоону да түшүндүрөт. Башка сөз менен айтканда, инвестициялык жагымдуулуктун шарттары, инвестициялык жараяндын өзү жана аймактын социалдык өнүгүүсүнүн параметрлери курамдары бири-бири менен өз ара байланышкан жана бирин-бири шарттаган бирдиктүү жараянды түзөт.

Иште экономикалык потенциалдын түрдүү мүмкүнчүлүктөрүнө жана инвестиция тартуу шарттарына ээ болушкан Бишкек шаарынын жана Чүй областынын мисалында аймактардын инвестициялык жагымдуулугун жогорулатуунун жолдору көрсөтүлдү. Башка аймактарга салыштырмалуу алар инвестициялык жараянда атаандаштыкка жөндөмдүү инвестициялык потенциалды жана ийгиликтүү бастыруучулук өнүгүүнү калыптандыруу үчүн өбөлгөлөрдү түзүүчү кээ бир артыкчылыктарга ээ. Алардын негизгилери болуп төмөнкүлөр саналат:

- ыңгайлуу географиялык абалы;
- областтын Кыргыз Республикасы үчүн маанилүү геосаясаттык мааниси;

- мамлекеттик маанидеги темир жол жана автомобилдик магистралдар, Бишкек шаарындагы эл аралык “Манас” аэропорту аркылуу берилген өнүккөн транспорттук инфратүзүм;
- жогору жаратылыштык-ресурстук потенциал;
- жогору өнүккөн өнөр жай жана эң биринчи кезекте машина куруу комплекси;
- кайра иштетүү өнөр жайы үчүн бай сырьёлук база;
- минералдык-сырьёлук ресурстардын кеңири спектри;
- жогору квалификациялуу жана активдүү жумушчу күчүнүн барлыгы;
- рыноктук институттардын (банктар, камсыздоочу, инвестициялык жана лизингдик компаниялар ж.б.) динамикалуу калыптанып жаткан инфратүзүмү;
- областтын инвестициялык жагымдуулугун камсыз кылуучу укук-ченемдик базанын барлыгы;
- жогору керектөөчүлүк суроо-талап.

Ошону менен бирге Бишкек шаары жана чүй областы үчүн гана эмес, башка аймактар үчүн да инвестициялык жагымдуулуктун еңгээлин жогорулатуу боюнча көптөгөн иштерди аткаруу керек.

Улуттук экономикада акыркы жылдарда болуп келе жаткан анча маанилүү эмес оң тараптуу жылыштар айыл чарбасынын сызыктуу эмес, туруктуу эмес мүнөздө болгон аракеттенүүсүнүн натыйжалуулугунун жана инвестициялык жагымдуулугунун жогорулоосу жөнүндө күбөлөндүрөт жана аймактын экономикасындагы агроөнөржай комплексинин ролун баалоонун көрсөткүчтөрүн өркүндөтүүнү талап кылат.

Экономикалык кайра өзгөртүп түзүүлөр баалоо көрсөткүчтөрүн тутумдоого жана кайра карап чыгууга болгон керектөөнү, бирдиктүү методологияны иштеп чыгууну, агроөнөржай комплексинин аракеттенүүсүн жана өнүгүүсүн, аймактын инвестициялык жагымдуулугун көтөрүү менен анын социалдык-экономикалык өнүгүүсүн аныктай тургандыгын өзгөчө белгилеп өтүү керек. 2.3-таблицадагы статистикалык маалыматтардын, айыл жана токой чарбасы боюнча негизги капиталга болгон инвестициялардын келүүсүнүн негизинде жылмалоо ыкмасынын жардамында экономикалык көрсөткүчтөрдүн убакыттык катарына алдын ала талдоо жүргүзүлгөн. Мунун натыйжасында сызыктуу трендик теңдеме иштелип чыгылды жана 2015-2019-жылдар үчүн негизги капиталга болгон инвестициялардын көлөмүнүн натыйжалуу көрсөткүчтөрүнүн божомолдук маанилери табылды (3.4-таблица).

3.4-таблица. Айыл жана токой чарбалары боюнча негизги капиталга болгон божомолдук эсептөөлөр.

Айыл жана токой чарбасы, балык уулоо жана бул тармак-тардагы кызмат көрсөтүү	Божомолдук маанилер (млн. сом)				
	2015	2016	2017	2018	2019
Трендовое уравнение					
$Y_p = 831,51 + 34,054 * t$	1 035,834	1 069,888	1 103,942	1 137,996	1 172,05

Булагы: [автор тарабынан иштелип чыгылган экономика-математикалык моделдин негизинде эсептелип чыгарылды]

Мындан көрүнүп тургандай, божомолдонуп жаткан мезгил үчүн негизги капиталга болгон инвестициялардын көлөмү жыл сайын 34,054 млн.сомго көбөйүп барат, 2019-жылга болгон божомолдук маалыматтар 1172,05 млн. сомду түзөт, бул көрсөткүч 2010-жылда 871,0 млн.сомду түзгөн. Сунушталып жаткан ыкманын ишке ашуусу аймактык саясаттын негизделүү мүмкүнчүлүктөрүн жана Кыргызстандын каралып жаткан аймактарынын инвестициялык жагымдуулугун көтөрүү, демек тиешелүү түрдө алардын социалдык-экономикалык өсүүсүн камсыз кылуу үчүн аталган аймактардын артыкчылыктуу тармактарына маанилүү түздөн-түз капиталдык салымдарды тартууну көздө тутат.

Инвестициялык жагымдуулуктун көз карашы менен алганда Кыргызстандын аймактары үчүн агрардык сектордун ишмердүүлүгүн жакшыртуу зарыл, бул рыноктук механизмди өркүндөтүү менен катар өндүрүштүк-соода-сатык ишмердүүлүгүн жакшыртуу иш-чараларын өз ичине камтыган иш-чаралар комплекси менен байланышкан. Айрым алганда, жердин экинчилик рыногун түзүү жана өнүктүрүү, товар өндүрүүчүлөрдүн жаңы, натыйжалуу иштеген түзүмдөрүн калыптандыруу зарыл. Агрардык сектордо ишмердүүлүктү жакшыртуунун негизги жолдоруна кыртыштын түшүмдүүлүгүн жогорулатуу, пайдаланбаган ресурстарды айлампага катыштыруу, жер иштетүүнүн жаңы технологияларын жана өндүрүштү уюштуруунун инновациялык ыкмаларын пайдалануу кирет. Республикабыз айыл чарбасынын материалдык-техникалык базасын бекемдөөгө, айыл жумушчуларын жогору өндүрүмдүү эмгекке окутууга жана кайра даярдоого, маркетингдик иш-чараларды өткөрүүгө муктаж.

Биздин көз карашта, инвестициялардын маанилүү үлүшү айыл чарба сырьёсун кайра иштетүү өнөр жайын өнүктүрүүгө багытталышы керек. Өндүрүштүн бул чөйрөсү бүгүнкү күндө артта калууда.

Аймактарда инвестициялык жагымдуулукту түзүү боюнча иш-чаралар ар бир аймак үчүн өзүнүн спецификасына жана кезектүүлүгүнө ээ болгон өнүгүү артыкчылыктарын өз ичине камтуусу керек. Мисалы, Чүй областы үчүн бул сырьёну кайра иштетүү, Жалал-Абад областы үчүн – отун-энергетика сектору, кайра иштетүү өнөр жайы, айыл чарбасы, туризм, ошондой эле реалдуу жана экономикалык сектор.

Инвестициялык жагымдуулуктун деңгээлин жогорулатуу үчүн маанилүү иш-чаралардын катарына аймактын имиджин, эл аралык репутациясын түзүү, ошондой эле чарбалык ишмердүүлүктү жүргүзүүнүн салттарын эсепке алууну кошуу керек. Бул сыймыктуу салттарды көбөйтүү – бул өнүгүүгө карай жол. Мисалы, аймактар үчүн уяң жүндүү кой чарбасын, малдын жогору өндүрүмдүү породадарын, ошондой эле өсүмдүктөрдүн жогору түшүмдүү сортторун жаратуу абдан маанилүү болуп саналат. Аймактар үчүн экономикалык ишмердүүлүктүн натыйжаларын эреже кылып дайындоо, аларды натыйжалуулуктун жыйынтыктоочу көрсөткүчтөрү менен салыштыруу максатка ылайык, бул атаандаштыкка жөндөмдүүлүктүн мүнөздөмөлөрү аркылуу ишке ашырылуусу мүмкүн.

НЕГИЗГИ ЖЫЙЫНТЫКТАР

Автор тарабынан жүргүзүлгөн инвестициялык жараяндын аймактардын экономикасын жөнгө салуудагы теориялык, практикалык жана методологиялык

аспектерин изилдөөсүнүн, анын Кыргыз Республикасындагы учурдагы абалын талдоонун негизинде төмөнкүдөй **жыйынтыктар жана сунуштар** даярдалды.

1. Инвестициялык жараян булактарды калыптандыруу жана аларды пайдалануунун багыттары боюнча да, инвестициялоону уюштуруунун даражасы боюнча да татаал түзүмдү билдире тургандыгы табылды. Бирок, биздин көз карашыбыз боюнча, мамлекеттик жөнгө салуу объектинин өзүн теориялык аныктоодо тутумдуулуктун жоктугуна басым жасоо керек. Бул, айрым алганда, мамлекет өзүнө инвестициялардын анык бир бөлүгүн, тактап айтканда мамлекеттин өзүнүн кепилдиги боюнча мамлекеттик секторго барган гана бөлүгүн, ошондой эле укуктук-ченемдик актылардын жалпы эрежелерин иштеп чыгууну камтыган жөнгө салуунун булактарынын жана багытарынын көп түрдүүлүгү менен туюнтулат.

2. Инвестициялык жараяндардын эсебинен аймактардын экономикасын жөнгө салуунун маңызы жана мазмуну такталды. Айрым алганда, инвестициялардын экономиканын, аймактардын социалдык-экономикалык жана инвестициялык өнүгүсүндөгү гана эмес, аларды жөнгө салуу жараянындагы да ролу өзгөчө белгиленди. Аргумент катары экономиканын өнүгүү параметрлери көп тараптан инвестициялык ресурстардын барлыгынан көз карандыгы экендиги жөнүндөгү факт келтирилет. Мында инвестициялык ресурстарды куроочулар да рол ойношот, ушуга байланыштуу баалуу кагаздар рыногунун өсүп жаткан ролу белгиленди. Жөнгө салууну инвестициялык жараяндын негизги механизми, катышуучулар тарабынан амалдарды аткарууда милдеттүү стандарттарды колдонуу жана ыйгарым укуктуу мамлекеттик органдар тарабынан алардын аткарылуусун көзөмөлдөө жолу менен натыйжалуу рынокту калыптандырууга багытталган экономикалык, уюштуруучулук иш-чаралардын тутуму катары берүү керек.

3. Биздин республикада инвестициялык рыноктун өнүкпөгөндүгүн жана аны андан ары өркүндөтүү зарылдыгын эсепке алуу менен чет мамлекеттердин тажрыйбасын пайдалануу жана аны Кыргызстанда колдонуу мүмкүндүгүн изилдөө сунушталат. Автор инвестициялык рынокту мамлекеттик жөнгө салууну уюштуруунун түз өкмөттүк жөнгө салуу тутуму (Ирландия, Нидерландия, Португалия), каржы жана банк тутумдарын жөнгө салуучу органдар тарабынан көзөмөлдөө тутуму (Бельгия, Дания, Япония), атайын уюм тарабынан көзөмөлдөө тутуму түрүндөгү тажрыйбаларды, ошондой эле аралаш моделдерди сунуштайт.

4. Инвестициялык ишмердүүлүктү жөнгө салуу үчүн мамлекеттин аймактык инвестициялык саясатын бөлүп кароо менен аймактарды өнүктүрүү үчүн инвестицияларды тартуунун теориялык аспектерин тутумдуу изилдөө жүргүзүлдү.

5. Инвестициялык жараяндын учурдагы абалын баалоо тармактык жана аймактык кесимдерде жөнгө салуу көйгөйлөрүн аныктоого жана аны республиканын аймактарында өнүктүрүүнүн механизмдерин сунуштоого өбөлгө түздү.

6. Аймактык түзүмдөрдөгү инвестициялык жараяндардын өнүгүүсүн салыштырмалуу баалоо жүргүзүлдү, бул инвестициялык ишмердүүлүк-тү мамлекеттик жөнгө салууну өркүндөтүүнүн жолдорун жана негизги багыттарын иштеп чыгууга өбөлгө түздү. Мында, айрым алганда, аймактардын экономикалык потенциалынын барлыгынан, инвестициялык потенциалга болгон керектөөлөрдү

аныктоонун базасында аны калыптандырууга болгон аракеттерди мобилизациялоодон көз каранды түрдө инвестициялар үчүн шарттарды түзүү зарылдыгы белгиленди.

7. Республиканын аймактарынын экономикасындагы портфельдик инвестицияларды оптималдаштыруунун математикалык модели иштелип чыгылды жана сунушталды. Буга кошо аймактын экономикасынын өнүгүү деңгээлине таасир этүү көз карашынан алганда баалуу кагаздар рыногунун натыйжалуулугун жана анын инвестициялык климатын баалоо үчүн сунуштар берилди. Мамлекеттик жана корпоративдик баалуу кагаздардын инвестициялык портфелинен көз каранды түрдө аймактагы баалуу кагаздар рыногун өнүктүрүүнүн варианттарын салыштырмалуу баалоо жүргүзүлдү. Аймактардын жана бүтүндөй мамлекеттин социалдык-экономикалык өнүгүүсүн камсыз кылуучу аймактык экономиканын айыл чарба тармагынын негизги капиталына болгон инвестициялардын келүүсүн оптималдаштыруу жана божомолдоо ыкмалары сунушталды.

8. Аймактагы инвестициялык жараянды өнүктүрүүнүн сунушталган механизминин натыйжалуулугун аныктоо максатында иште экономиканын өнүгүүсүнө, республиканын аймактарынын инвестициялык потенциалын жогорулатууга өбөлгө түзүүчү аймактардын инвестициялык жагымдуулугун жогорулатуунун жолдору сунушталды. Мында негизги иш-чаралар катарында инвестициялык жараянды активдештирүү, технологиялар жана өндүрүштү уюштуруу областындагы инновациялык ишмердүүлүк каралат. Мындан сырткары автор республикадан баштап аймактарга, андан ары ишканалардын деңгээлиндеги төмөнкү звенолорго чейинки түрдүү башкаруу деңгээлдеринин инвестициялоодогу жана инвестициялык капиталды тартуудагы кызыкчылыктарына жетүүнүн биримдигин камсыз кылууга көңүл бурат. Аймактардын инвестициялык жагымдуулугу алардын атаандаштыкка жөндөмдүүлүккө жетишүүсү менен тыгыз байланышта.

ДИССЕРТАЦИЯНЫН НЕГИЗГИ ЖОБОЛОРУ ТӨМӨНКҮ БАСЫЛМАЛАРДА БАСЫЛГАН:

1. Ибраимова, С.М. Государственное регулирование ценных бумаг в коммерческих банках [Текст] / С.М. Ибраимова // Проблемы современной экономики: глобальный, национальный и региональный контекст: материалы международной научно – практической конференции, посвященная 60-летию д.э.н., проф., А.А. Саякбаевой / Вестник КНУ им. Ж. Баласагына. – Бишкек, 2012. - С. 231-235.

2. Ибраимова, С.М. Государственные ценные бумаги как финансовый ресурс государства [Текст] / С.М. Ибраимова // Известия вузов. - 2013. - №2. - С. 74-76.

3. Ибраимова, С.М. Развитие инвестиционной деятельности и пути совершенствования [Текст] / С.М. Ибраимова // Наука и новые технологии. – 2013. - №2. - С. 105-107.

4. Ибраимова, С.М. Регулирование рисков на рынке ценных бумаг, как фактор безопасности деятельности банков КР [Текст] / С.М. Ибраимова // Проблемы и перспективы экономического развития КР в современных условиях: материалы международной научно – практической конференции, посвященная 65-летию

д.э.н., проф. А.С. Сарыбаева / Вестник КНУ им. Ж. Баласагына. – Бишкек, 2013. - С. 368-373.

5. Ибраимова, С.М. Теоретические основы регулирования механизмов инвестиционного процесса [Текст] / С.М. Ибраимова // Наука и новые технологии. - 2014. - №6. - С. 71-74.

6. Ибраимова, С.М. Основные аспекты государственного регулирования инвестиционного процесса в Кыргызской Республике [Текст] / С.М. Ибраимова // Актуальные вопросы образования и науки: материалы международной научно-практической конференции. – Тамбов, 2015. - С. 54-57.

7. Ибраимова, С.М. Государственное регулирование инвестиций в Кыргызской Республике [Текст] / С. М. Ибраимова // Известия вузов Кыргызстана. - 2015. - №9. - С. 46-48.

8. Ибраимова, С.М. Инвестиционные механизмы обеспечения экономического роста регионов Кыргызской Республики [Текст] / С. М. Ибраимова // Экономика, социология и право. – М., 2016. - №2. - С. 35-39.

9. Ибраимова, С.М. Приоритетные направления оптимизации инвестиционных потоков в регионы Кыргызской Республики [Текст] / С.М. Ибраимова // Международный научно-практический журнал «Вестник Кыргызстана». – 2016. - № 2. - С. 54-60.

Ибраимова Саида Маратовнанын «Кыргыз Республикасынын аймагынын экономикасын жөнгө салуудагы инвестициялык жараян (Чүй областынын мисалында)» темасында 08.00.05-экономика жана эл чарбасын башкаруу адистиги боюнча экономика илимдеринин кандидаты окмуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациясынын

РЕЗЮМЕСИ

Негизги сөздөр: инвестициялар, инвестициялык жараян, инвестиция рыногу, баалуу кагаздар рыногу, инвестициялык саясат, инвестициянын тартылуусу, аймак, аймактык рынок, мамлекеттик жөнгө салуу, экономиканы мамлекеттик жөнгө салуу механизмдери, божомолдоо.

Изилдөөнүн объектиси болуп Кыргыз Республикасынын аймактарынын экономикасын өнүктүрүүнү жөнгө салуу, инвестициялык жараян жана анын ролу эсептелет.

Изилдөөнүн максаты жана маселелери болуп Кыргыз Республикасынын аймактарындагы инвестициялык жараянды өнүктүрүү жолдору жана анын аймактардын өнүгүүсүндөгү жөнгө салуу ыкмалары, баалуу кагаздар рыногунун өзгөчөлүктөрүн функциялаштыруу жана аны аймактын экономикасына түшкөн инвестициялык булагы катары жана ошондой эле инвестициялык процесстин аймактардагы экономиканы жөнгө салуудагы мазмундуу орду катары эсептелет.

Изилдөөнүн ыкмалары: изилдөө учурунда салыштырма жана системалуу анализдердин принциптери, экономика-математикалык моделдештирүү, максаттык – программалык, эсептик-аналитикалык, экономика-статистикалык методдор колдонулду.

Изилдөөнүн алынган жыйынтыктар инвестициялык процессти башкаруунун теориялык жана практикалык аспектерин уюштуруу комплекстүү изилденген, аймактагы экономиканы өнүктүрүүдөгү баалуу кагаздар базарынын абалы жана анын жөнгө салуудагы инструменттер катары көрсөтүлгөн. Ата – мекендик жана чет мамлекеттик илимдин анализинин негизинде инвестицияны жөнгө салуу жана анын экономиканын өнүгүү параметрлеринин компоненттери толук трактовкаланган. Республиканын аймактарынын экономикасына болгон портфелдик инвестицияларды аймактагы баалуу кагаздар рыногунун натыйжалуулугун анын экономикасынын жана инвестициялык климатынын өнүгүү деңгээлине болгон таасири көз карашынан баалоо үчүн критерийлердин тутуму сунушталуу менен оптималдаштыруу модели иштелип чыгылды.

Колдонуу деңгээли: диссертациядагы практикалык кеңеш инвестициялык процессти жөнгө салуу жана уюштуруу механизмдерин түзүүгө жумшалган. Алардын кээ бирлери аймактарда жүргүзүлүп жаткан инвестициялык политиканын эффективдүү инвестициялык системасынын кызыкчылыктарын көздөйт.

Колдонуу тармактары: изилденип чыккан жыйынтыктар жана корутундулар көрсөтмөлөр КР өкмөтү, Каржы министрлиги, кыргыз Республикасынын финансы рыногун жөнгө салуу жана көзөмөлдөө боюнча мамлекеттик башкаруу службасы, мамлекеттик жана аймактык өзүн өзү башкаруу жөнгө салуу органдары тарабынан Кыргызстандын жана анын аймактарынын социалдык – экономикалык абалын жогорулатуу учун колдонулса болот.

РЕЗЮМЕ

диссертации Ибраимовой Саиды Маратовны на тему: «Инвестиционный процесс в регулировании экономики региона Кыргызской Республики (на примере Чуйской области)» представленной на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности 08.00.05 – экономика и управление народным хозяйством

Ключевые слова: инвестиции, инвестиционный процесс, инвестиционный рынок, рынок ценных бумаг, инвестиционная политика, инвестиционная привлекательность, государственное регулирование, регион, региональный рынок, механизмы государственного регулирования экономики, прогнозирование.

Объектом исследования выступает инвестиционный процесс и его роль в регулировании развития экономики регионов Кыргызской Республики.

Предметом исследования являются методы и механизмы организации инвестиционного процесса в регионах Кыргызской Республики.

Целью и задачи исследования является разработка путей совершенствования инвестиционного процесса в регионах Кыргызской Республики и обоснование его влияния на регулирование экономического развития территорий, выявить особенности функционирования рынка ценных бумаг как источника инвестиций в региональную экономику, раскрытие сущности и содержание регулирования экономики регионов за счет инвестиционного процесса.

Методы исследований: в процессе исследования применялись общие принципы сравнительного и системного анализов, экономико-математического моделирования, программно-целевой, расчётно-аналитический, экономико-статистический методы.

Полученные результаты комплексно исследованы теоретические и практические аспекты организации и регулирования инвестиционного процесса, установлены связи состояния рынка ценных бумаг как источника инвестиций с развитием региональной экономики и основными ее параметрами в качестве инструмента регулирования. Уточнена трактовка понятия «регулирование инвестиций», их влияния на параметры экономического развития, их компонентов на основе анализа отечественных и зарубежных научных познаний. Предложена модель оптимизации портфельных инвестиций в экономике регионов республики, и методика оптимизации и прогнозирования поступления инвестиций, с предложением системы критериев для оценки эффективности и прогнозирования в регионе с точки зрения влияния на уровень развития его экономики и инвестиционного климата.

Степень использования: Практические рекомендации диссертации направлены на создание действенных механизмов организации и рычагов регулирования инвестиционного процесса. Некоторые из них представляют интерес при создании эффективной системы инвестирования при проведении инвестиционной политики развития регионов.

Область применения: разработанные выводы и предложения могут быть использованы Правительством КР, Министерством финансов КР, Государственной службой регулирования и надзора за финансовым рынком КР, государственными и местными органами самоуправления при разработке общей стратегии и конкретных мер социально-экономического развития Кыргызстана и его регионов.

Summary

Ibraimova's theses of Sidon of Maratovna on a subject: "Investment process in regulation of economy of the region of the Kyrgyz Republic (on the example of Chuya area)" the academic degree of Candidate of Economic Sciences presented on competition in the specialty 08.00.05 – economy and management of a national economy

Keywords: investments, investment process, investment market, securities market, investment policy, investment appeal, state regulation, region, regional market, mechanisms of state regulation, forecasting.

As object of research investment process and its role in regulation of development of economy of regions of the Kyrgyz Republic acts.

Object of research are methods and mechanisms of the organization of investment process in regions of the Kyrgyz Republic.

The purpose and research problems is development of ways of improvement of investment process in regions of the Kyrgyz Republic and justification of its influence on regulation of economic development of territories, to reveal features of functioning of securities market as source of investments into regional economy, disclosure of essence and the content of regulation of economy of regions due to investment process.

Methods of researches: in the course of research the general principles of comparative and system analyses, economic-mathematical modeling, program and target, settlement and analytical, economical and statistical methods were applied.

The received results are in a complex investigated theoretical and practical aspects of the organization and regulation of investment process, connection of a condition of securities market as source of investments is established with development of regional economy and its key parameters as the instrument of regulation. The treatment of the concept "regulation of investments", their influence on parameters of economic development, their components on the basis of the analysis of domestic and foreign scientific knowledge is specified. The model of optimization of portfolio investments in economy of regions of the republic, and a technique of optimization and forecasting of receipt of investments, with the offer of system of criteria for an assessment of efficiency and forecasting in the region from the point of view of influence on a level of development of its economy and investment climate is offered.

Extent of use: Practical recommendations of the thesis are submitted on creation of effective mechanisms of the organization and levers of regulation of investment process. Some of them are of interest at creation of effective system of investment when carrying out investment policy of development of regions.

Scope: the developed conclusions and offers can be used by the Government of KR, the Ministry of Finance of KR, Public service of regulation and supervision of the KR financial market, state and local self-government institutions when developing the general strategy and concrete measures of social and economic development of Kyrgyzstan and its regions.

